

Tomáš Gábriš

SUDSKA I IZVANSUDSKA PRAKSA U RJEŠAVANJU SUKOBA U UGARSKOJ U 13. STOLJEĆU

Tomáš Gábriš
Katedra právných dejín
Právnická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Bratislava, Slovačka

UDK 347.9(439)“12“(091)
Izvorni znanstveni rad
Prilmljeno: 16.4.2012.
Prihvaćeno: 17.10.2012.

Uz sudsku opciju razrješavanja sukoba, u vrijeme Arpadovića u Ugarskoj, strane u sporu imale su mogućnost koristiti službe arbitara ili medijatora (posrednika). Isprave pokazuju da se težilo prijateljskom razrješavanju sukoba preko arbitara ili medijatora, koji su umjesto stranaka u sporu morali pregovarati za konačno rješenje. Ipak, prava uloga i mjesto arbitraže problematična je zbog nejasnoća u izvorima te je njihove ovlasti teško razlikovati od onih sudaca. Sve su te dužnosti imale jedinstveni cilj, nagodbu među sukobljenim stranama, a postizanje pomirbe smatralo se vrijednijim ciljem i od potrage za istinom u sudskim i izvansudskim postupcima.

Ključne riječi: razrješavanje sukoba, sudac, arbitraža, medijacija, dokaz, ordalije

Uvod. Trenutno stanje istraživanja i izvori

Problematika sukoba postala je popularna tema u povijesnom istraživanjima proteklih desetljeća.¹ Sva istraživanja započela su sedamdesetih godina 20. stoljeća kada je Frederic Cheyette objavio svoj članak o rekonceptualizaciji povijesti pravnih institucija. Zamjetio je da u praksi sporovi nisu slijedili normativna pravila iskazana

¹ Ovaj je članak napisan unutar projekta “Cultural and religious differences, migration and human rights”, br. 1/0507/12, koje sponzorira VEGA, Republika Slovačka. Autor se dotakao ove teme i u svojim prethodnim radovima. Usp. Tomáš Gábriš, Mikrosonda do sankčného systému arpádovského súdnicstva [Mikro-sondiranje u sustavu sankcija u sudstvu za vrijeme Arpadovića], *Historický časopis*, god. 56, br. 4, Bratislava 2008., str. 599-623; Isti, *Regestrum varadinense* vo svetle najnovších (právn) historických prístupov [Regestrum varadinense u svijetlu najnovijih pravno-povijesnih pristupa], *Právněhistorické studie*, sv. 40, Praha 2009., str. 343-358; Adriana Švecová – Tomáš Gábriš, Riešenie konfliktov v Uhorsku na podklade stredovekej listinnej praxe 13. a začiatku 14. storočia [Razrješnje sukoba u Ugarskoj na temelju isprava iz 13. i s početka 14. stoljeća], *Právněhistorické studie*, sv. 40, Praha 2009., str. 359-377.

u srednjovjekovnim zakonima, već da se njihovo razrješavanje u velikoj mjeri temeljilo na medijaciji i postizanju kompromisa.² Simon Roberts i John Comaroff dalje su razradili temu i istražili važnost pravnih normi u procesu razrješavanja sukoba.³

Kao model za druge autore⁴ poslužio je posebice jedan članak Stephena Whitea iz 1978. godine.⁵ Među ostalim predstavnicima istraživača problematike sukoba u anglo-američkom kontekstu, može se spomenuti Patricka Gearyja, koji se bavio tipologijom mehanizama razrješavanja sukoba,⁶ Wendy Davies i Paula Fouracrea koji su izdali zbornik radova o toj temi,⁷ te Peter Stein, koji je proučavao rješavanje razmirica u društvu "bez države".⁸ Od kasnijih publikacija može se primjerice spomenuti one Paula Hyamsa⁹ i Richarda Fletchera,¹⁰ kao i zbornik radova što ga je uredio Richard W. Kaeuper.¹¹

Osim anglo-američke literature, može se spomenuti i njemački zbornik radova što ga je 2007. godine uredio Stefan Esders, a koji sadrži i priloge francuskih i anglo-američkih autora, te svjedoči o međunarodnoj recepciji tog izvorno anglo-američkog pristupa problematici.¹² Među ostalim radovima pisanim na njemačkom jeziku trebalo bi istaknuti djela Stefana Kocha,¹³ Bernda Kannowskog,¹⁴ Bernharda Diestelkampa,¹⁵ zbornike radova koje su uredili Joachim Heinzle,¹⁶ Gert Melville,¹⁷

² Frederic Cheyette, *Suum cuique tribuere*, *French Historical Studies*, sv. 6, Durham, North Carolina 1970., str. 287-299.

³ John L. Comaroff – Simon Roberts, *The Invocation of Norms in Dispute Settlement: The Tswana Case*, u: *Social Anthropology and Law*, ur. Ian Hamnett, London 1977., str. 77-112; Simon Roberts, *Order and Dispute: An Introduction to Legal Anthropology*, Harmondsworth 1979.; John L. Comaroff – Simon Roberts, *Rules and Processes: The Cultural Logic of Dispute in an African Context*, Chicago 1981.; Simon Roberts, *The Study of Dispute: Anthropological Perspectives*, u: *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*, ur. John Bossy, Cambridge 1983., str. 1-24.

⁴ Pregled autora i njihovih pristupa donose: Warren C. Brown – Piotr Górecki, *What Conflict Means: The Making of Medieval Conflict Studies in the United States*, *Conflict in Medieval Europe: Changing Perspectives on Society and Culture*, ur. Warren C. Brown – Piotr Górecki, Aldershot 2003., str. 1-35; Diane Wolfthal, *Introduction, Peace and Negotiation: Strategies for Coexistence in the Middle Ages and the Renaissance*, Turnhout 2000., str. xi-xxviii.

⁵ Stephen D. White, *Pactum... Legem Vincit et Amor Iudicium. The Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh-Century Western France*, *American Journal of Legal History*, sv. 22, Philadelphia 1978., str. 281-301.

⁶ Patrick J. Geary, *Living with Conflicts in Stateless France: A Typology of Conflict Management Mechanisms, 1050-1200*, *Living with the Dead in the Middle Ages*, Ithaca, New York 1994., str. 125-160.

⁷ *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, ur. Wendy Davies – Paul Fouracre, Cambridge 1986.

⁸ Peter Stein, *Legal Institutions: The Development of Dispute Settlement*, London 1984.

⁹ Paul R. Hyams, *Rancor and Reconciliation in Medieval England*, Ithaca, New York 2003.

¹⁰ Richard Fletcher, *Bloodfeud: Murder and Revenge in Anglo-Saxon England*, Oxford 2003.

¹¹ *Violence in Medieval Society*, ur. Richard W. Kaeuper, Woodbridge 2000.

¹² Stefan Esders, *Rechtsverständnis und Konfliktbewältigung: Gerichtliche und Aussergerichtliche Strategien im Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2007.

¹³ Stefan Koch, *Rechtliche Regelung von Konflikten im frühen Christentum*, Tübingen 2004.

¹⁴ Bernd Kannowski, *Bürgerkämpfe und Friedebriefe*, Köln – Weimar – Wien 2001.

¹⁵ Bernhard Diestelkamp, *Recht und Gericht im Heiligen Römischen Reich*, Frankfurt am Main 1999.

¹⁶ *Modernes Mittelalter: Neue Bilder einer populären Epoche*, ur. Joachim Heinzle, Frankfurt am Main 1994.

¹⁷ *De Ordine Vitae: Zu Normvorstellungen, Organisationsformen und Schriftgebrauch im mittelalterlichen Ordenswesen*, ur. Gert Melville, Münster 1996.

Günther Schlee i Bertram Turner,¹⁸ Dieter Rödela i Joachim Schneider,¹⁹ Susanne Lepsius i Thomas Wetzstein,²⁰ Franz-Josef Arlinghaus,²¹ Marie Theres Fögen,²² te Manuel Braun i Cornelia Herberichs.²³

Najvažnija francuska publikacija o toj temi jest zbornik radova Jacqueline Hoareau-Dodinau i Pascala Texiera,²⁴ kao i zbornik znanstvenog skupa *Le règlement des conflits au moyen âge* održanog na Sveučilištu Sorbonne iz 2001. godine.²⁵ U Italiji je također objavljen zaseban zbornik radova, iako u njemu većinu radova čine prilozima netalijanskih autora.²⁶ Monografiju o ovoj temi izdao je također i izraelski povjesničar Gadi Algazi sa Sveučilišta u Tel Avivu.²⁷ Naposljetku, među češkim autorima može se izdvojiti Viléma Knolla i Ondřeja Hladíka.²⁸ Tako se može reći kako su studije o razrješavanju sukoba postale globalnim fenomenom.

Praznina u mađarskoj historiografiji o ovoj temi djelomično je popunjena 2011. godine antologijom mlađih mađarskih pravnih povjesničara,²⁹ ali je još puno toga ostalo neistraženo, što je uostalom bio i razlog ovog članka.

Tema razrješavanja sukoba nije, dakle, otkriće povjesničara. Postalo je gotovo pravilo da se valovi popularnih istraživanja pokreću na temelju recepcije zanimljivih tema iz drugih znanstvenih disciplina u kojima su se takva pitanja pokazala uspješnima. Isto se odnosi i na metodološke trendove kao što su "novi historizam", koji se intenzivno razvio u književnim studijima.

¹⁸ *Vergeltung: Eine interdisziplinäre Betrachtung der Rechtfertigung und Regulation von Gewalt*, ur. Günther Schlee – Bertram Turner, Frankfurt – New York 2008.

¹⁹ *Strukturen der Gesellschaft im Mittelalter*, ur. Dieter Rödel – Joachim Schneider, Wiesbaden 1996.

²⁰ *Als die Welt in die Akten kam: Prozessschriftgut im europäischen Mittelalter*, ur. Susanne Lepsius – Thomas Wetzstein, Frankfurt am Main 2008.

²¹ Franz-Josef Arlinghaus – Ingrid Baumgärtner – Vincenzo Colli – Susanne Lepsius – Thomas Wetzstein, *Praxis der Gerichtsbarkeit in europäischen Städten des Spätmittelalters*, Frankfurt am Main 2006.

²² *Ordnung und Aufruhr im Mittelalter: Historische und juristische Studien zur Rebellion*, ur. Marie Theres Fögen, Frankfurt am Main 1995.

²³ *Gewalt im Mittelalter: Realitäten – Imaginationen*, ur. Manuel Braun – Cornelia Herberichs, München 2005.

²⁴ Jacqueline Hoareau-Dodinau – Pascal Texier, *Résolution des conflits: Jalons pour une anthropologie historique du droit*, Limoges 2003.

²⁵ *Le règlement des conflits au moyen âge*, Les actes des congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public, sv. 31, Paris 2001.

²⁶ *La Giustizia nell'Alto Medioevo*, sv. 1, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, sv. 44, Spoleto 1995.

²⁷ Gadi Algazi, *Herrengewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter*, Frankfurt – New York 1996.

²⁸ Vilém Knoll, Některé závazky plynoucí z ukončení sporu ve věci zabití smírem. Příklady ze středověkého Chebska [Neke obveze proizašle iz određenja sukoba *vraždom* u slučaju umorstva], u: *Świat, Europa, Mała Ojczyzna. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin* [Svijet, Europa, uža domovina. Studije povodom osamdesetog rođendana profesora Stanisława Grodziskog], ur. Marian Małecki, Bielsko-Biała 2009., str. 101-110; Ondřej Hladík, *Kriminalita v rudolfínské Praze: Zločin a právo na Novém Městě pražském v letech 1585-1593* [Kriminalitet u rudolfinijanskom Pragu: zločin i zakon u Novom Mestu između 1585.-1593.], Červený Kostelec 2011. Citira iz djela: Jaroslav Čechura, *Kriminalita a každodennost v raném novověku* [Kriminalitet i svakodnevni život u ranom novom vijeku], Praha 2008.

²⁹ *Richten oder schlichten: Formen strafrechtlichen Konfliktbewältigung*, ur. Barna Mezey, Budapest 2011.

Istraživanje sukoba stoga nije popularno samo u povijesnim istraživanjima, gdje je ono usko povezano s pitanjima osjećaja (bijesa) i zločina,³⁰ nego ta tema također ima dobar odjek i u području međunarodnog prava i međunarodnih odnosa,³¹ kao i među antropolozima³² – pravni antropolozi,³³ primjerice, često uspoređuju razrješavanje sukoba u “primitivnim” društvima s razrješavanjem sukoba u srednjovjekovnim uvjetima. Naposljetku, pitanje sukoba nije zanemarivo ni u području kaznenog prava, posebice u vezi s idejom takozvane restitutivne pravde, koja teži ponovnom uspostavljanju ravnoteže u društvu, a ne samo kažnjavanju prijestupnika.³⁴

Prije spomenuti različiti pristupi istraživanju i razumijevanju problema sukoba ne daju nam jasan odgovor na to što je zapravo sukob, te zašto bi povjesničari trebali istraživati sukobe. Prema Stefanu Kochu, cilj istraživanja sukoba jest utvrditi kako neko društvo funkcionira, kakva pravila vladaju njime, do koje je mjere ono homogeno, te, i to ne najnužnije, je li i kako razrješavanje sukoba regulirano u tom društvu.³⁵ Regulacija razrješavanja sukoba služi uglavnom tome kako bi poučila društvo da riješi sukobe i tako osigura svoj opstanak i svoju internu homogenost.

Cilj ovog rada je sukladan ovom pristupu studija o razrješavanju sukoba. Razmatra se razrješavanje sukoba u društvu sa slabom centralnom vlasti, gdje sukobi nisu rješavani odozgor, vertikalno, već horizontalno na razini interpersonalnih od-

³⁰ *Crudelitias: The Politics of Cruelty in the Ancient and Medieval World*, ur. Toivo Viljamaa – Asko Timoinen – Christian Krötzel, *Medium Aevum Quotidianum Sonderband*, sv. 2, Krems 1992.; Guy Halsall, An introductory survey, *Violence and Society in the Early Medieval West*, Woodbridge 1998.; Richard E. Barton, Zealous Anger and the Renegotiation of Aristocratic Relationships in Eleventh- and Twelfth-Century France, *Anger's Past*, ur. Barbara Rosenwein, Ithaca, New York 1998.; Trevor Dean, *Crime in Medieval Europe*, Harlow 2001.; Donald J. Kagay – L. J. Andrew Villalon, *The Final Argument*, Woodbridge 1998.; Barbara Hannawalt – David Wallace, *Medieval Crime and Social Control*, Minneapolis 1999.

³¹ John Burton, *Conflict: Resolution and Prevention*, New York 1990.; Christopher R. Mitchell, *The Structure of International Conflict*, Houndmills 1981.; Michael Nicholson, *Rationality and the Analysis of International Conflict*, Cambridge 1992.; Saadia Touval – I. William Zartman, *International Mediation in Theory and Practice*, Boulder, Colorado 1985.; Oliver P. Richmond, *Maintaining Order, Making Peace*, Houndmills 2002.

³² Jonathan Skinner, Anthropology and Conflict Resolution, *Anthropology Today*, god. 10, br. 5, London 1994., str. 22-23; Joseph Westermeyer, Assassination and Conflict Resolution in Laos, *American Anthropologist*, god. 75, br. 1, Washington 1973., str. 123-131; Laura Nader – Duane Metzger, Conflict Resolution in Two Mexican Communities, *American Anthropologist*, god. 65, br. 3, Washington 1963., str. 584-592; Clayton A. Robarchek, Conflict, Emotion, and Abreaction: Resolution of Conflict among the Semai Senoi, *Ethos*, god. 7, br. 2, Washington 1979., str. 104-123; Lawrence C. Watson – Maria-Barbara Watson-Franke, Spirits, Dreams, and the Resolution of Conflict among Urban Guajiro Women, *Ethos*, god. 5, br. 4, Washington 1977., str. 388-408; Ruth S. Freed – Stanley A. Freed, Unity in Diversity in the Celebration of Cattle-Curing Rites in a North Indian Village: A Study in the Resolution of Conflict, *American Anthropologist*, god. 68, br. 3, Washington 1966., str. 673-692; Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, London 1926.; Edward E. Evans-Pritchard, *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, Oxford 1967.

³³ Max Gluckman, *The Ideas in Barotse Jurisprudence*, New Haven 1965.; Isti, *Custom and Conflict in Africa*, Oxford 1973.

³⁴ Bertram Turner – Günther Schlee, Einleitung: Wirkungskontexte des Vergeltungsprinzips in der Konfliktregulierung, *Vergeltung: Eine interdisziplinäre Betrachtung der Rechtfertigung und Regulation von Gewalt*, ur. Günther Schlee – Bertram Turner, Frankfurt – New York 2008., str. 27.

³⁵ Isto, str. 4.

nosa. Pokušat će se utvrditi do koje je mjere društvo organizirano na taj način bilo u mogućnosti razriješiti sporove koji su se pojavljivali i kakvim je sredstvima postizalo razrješenja.

Sada kad se zna koji je cilj ovog članka, lakše će biti definirati točan objekt istraživanja, odnosno sam pojam sukoba. Mađarski povjesničar Pál Engel u svom je radu na temu razrješavanja sukoba ograničio svoje slično istraživanje samo na građanske sporove, one za koje je smatrao da bi danas bili razmatrani pred sudovima. Izostavio je izričito političke i društvene sukobe te, s druge strane, sporove između supružnika.³⁶ S ovom se definicijom ne možemo ne složiti, ali je bitno naglasiti da se ovo istraživanje neće ograničiti samo na građanske sporove – istraživat će se i kaznena djela. Pri tome je ipak potrebno istaknuti da u razdoblju koje se ovdje istražuje distinkcija između građanskih i kaznenih sporova nije jasna. Zanimljivo će se drugi oblici sukoba, kao što to čini i Engel. Naime, ovdje je cilj prije svega proučavati razrješavanje sukoba kao način održavanja ravnoteže u lokalnim zajednicama te stoga nije potrebno usmjeriti našu pažnju na političke sporove na nacionalnoj ili međunarodnoj razini. Društveni sukobi se također neće ovdje istraživati, iako se u tradicionalnom feudalnom društvu jasno može očekivati postojanje međusobno suprotstavljenih interesa pojedinih slojeva društva. Međutim, to nije tema sudskih rasprava. S druge strane, sporovi između supružnika obično su previše intimne prirode te često ostaju ograničeni na kućanstvo i rasprava se ne prepušta sudskim vlastima. Spor između rođaka, pak, može izlaziti iz uskog kruga obitelji i može utjecati na čitavu zajednicu, zahtijevajući tako intervenciju trećih koja služi kao sudsko ili izvansudsko tijelo za razrješenje sukoba. Stoga ovakvu vrstu sukoba ne možemo izostaviti.

U skladu sa stajalištima Browna i Góreckog razmatra se i koncept sukoba koji prelazi okvire spora, ali radi ograničavanja objekta našeg istraživanja prije svega na onu grupu sukoba koju su Brown i Górecki opisali kao sporove, koncepti sukoba i spora koristit će se naizmjenice unutar ovog rada.

* * *

Rad se temelji na nekoliko vrsta izvora, koje možemo podijeliti u četiri skupine. Prvu i najveću skupinu čine isprave koje u najvećoj mjeri proizlaze iz djelovanja mjesta javne vjere, kraljevskog dvora ili kancelarija najviših državnih službenika. Drugu skupinu čini tzv. Velikovaradinski registar kao izvor informacija o praksi Božjeg suda (ordalija), a treću kronike i legende kao narativni izvori. Četvrtu i posljednju skupine čine zakoni koji su donijeli vladari iz kuće Arpadovića, ali i oni iz drugih europskih zemalja koji se odnose na to razdoblje (1000.-1301.).

Korištena literatura pruža relativno sveobuhvatan pregled strane historiografije, većinom onih na engleskom i njemačkom jeziku, o ovoj temi, što je pružilo teoretsku osnovu za rad na izvorima, kao i usporedni materijal za rezultate ove analize ugarskih izvora o praksi razrješavanja sporova.

³⁶ Pál Engel, *Le règlement des conflits dans la Hongrie médiévale, Le règlement des conflits au moyen âge*, str. 305-315.

Pri istraživanju isprava korišteni su, uz originalne povelje koje se čuvaju u zbirkama Mađarskog državnog arhiva, i izdanja poput Wenzelovog diplomatarija,³⁷ Szentpéteryjevih regesta isprava kraljeva iz kuće Arpadovića³⁸ i slovačkog diplomatskog zbornika Richarda Marsine.³⁹

Velikovaradinski registar iz 1208.-1235. predstavlja dragocjeno vrelo znanja o takozvanim Božjim sudovima, odnosno ordalijama, ne samo za slučaj Ugarske, nego i za europsku pravnu povijest. Prilikom ove analize korišteno je staro, ali još uvijek cijenjeno, izdanje J. Karácsonyija i S. Borovszkog.⁴⁰ Ono bilježi ne samo tijekom ordalija, nego također u idealnim slučajevima opisuje cjelokupan spor, uključujući njegov ishod (što je, doduše, rijetko). Od 389 upisa, samo 20 slučajeva ne sadrži izvještaj o nekom sporu.⁴¹ Tom su registru posvetili pažnju brojni autori, među kojima i češki i slovački, ali se radi o isključivo staroj literaturi,⁴² u kojoj se stalno javlja ideja o korištenju ordalija već u pred-ugarskom razdoblju, što i nije neobično, uzme li se u obzir da su ordalije provođene i od Karla Velikog. Češka Dalimilova kronika također spominje ordalije u kontekstu velikomoravskog princa Svatopluka, i to spominjući "dokazivanje mačem", odnosno dvoboj.⁴³ Za razliku od srednjoeuropskih istraživača, inozemna je znanost još uvijek zainteresirana za Registar te su mu u novije vrijeme pažnju posvetili Brown,⁴⁴ Bartlett,⁴⁵ Caenegem,⁴⁶ Sweeney,⁴⁷ kao

³⁷ *Codex diplomaticus arpadianus continuatus. Árpádkori Új Okmánytár* (dalje: CDAC), prir. Gusztáv Wenzel, 13 sv., Pest 1860.-1874. (reprint: 2001.). Wenzelovo izdanje sadrži ukupno 3,858 isprava, uglavnom službene provenijencije. To je otprilike petina od ukupno 14,718 dokumenata koji su ostali sačuvani iz razdoblja Arpadovića.

³⁸ Imre Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (dalje: RRSA), sv. 1, Budapest 1923.; Imre Szentpétery – Iván Borsa, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, sv. II/2-3, Budapest 1961.; Imre Szentpétery – Iván Borsa, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, sv. II/4, Budapest 1987.

³⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (dalje: CDSI), prir. Richard Marsina, 2 sv., Bratislava 1971.-1987.

⁴⁰ *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis A. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis Lat. rit.*, prir. Joannis Karácsonyi – Samuelis Borovszky, Budapest 1903.

⁴¹ Od svih tih, prema Bartlettovim procjenama, ordalije užarenim željezom korištene su u 348 slučajeva. Usp. Robert Bartlett, *Trial by Fire: The Medieval Judicial Ordeal*, Oxford 1999., str. 63.

⁴² Vidi npr. Rudolf Rauscher, O registru varadinskem – k dějinám božích soudů v Uhrách [O Registru iz Várada – o povijesti ordalija u Ugarskoj], *Bratislava*, sv. 3, Bratislava 1929., str. 307-326; Imre Zajtay, Le registre de Varad: Un document judiciaire du XIIIe siècle, *Revue d'histoire du droit*, god. 4, br. 32, Paris 1954., str. 527-562. Pregled literature donio je 1933. godine J. Kapras. Usp. Jan Kapras, Soudy boží vodou a ohněm v českém právu [Ordalije vodom i vatrom u českém právu], *Sborník věd právních a státních*, sv. 33, Praha 1933.

⁴³ Jiří Daňhelka i dr., *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* [Stara češka kronika takozvanog Dalimila], pogl. 26, Prague 1988.

⁴⁴ Peter Brown, Society and the Supernatural: A Medieval Change, *Society and the Holy in Late Antiquity*, ur. Peter Brown, Berkeley 1982., str. 302-332.

⁴⁵ Bartlett, *Trial by Fire*, str. 63, 128-129.

⁴⁶ Raoul C. van Caenegem, La preuve dans le droit du moyen âge, *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, sv. 17, Bruxelles 1965., str. 691-753. Engleski prijevod izradili su James R. Sweeney i D. A. Flanary pod naslovom *Methods of Proof in Western Medieval Law, Academiae Analecta, Medelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en schone Kunsten van België*, sv. 45, Brussel 1983., str. 83-127.

⁴⁷ James R. Sweeney, Innocent III, Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary, u: *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages*, ur. James Ross Sweeney – Stanley Chodorow, Ithaca, New York 1989., str. 51.

i neki drugi.⁴⁸ Međutim, oni jedino istražuju specifične aspekte ovog jedinstvenog izvora. Brown tako bilježi da zločini koji su spomenuti u Registru naznačuju nazadni gospodarski sustav u usporedbi s ostalim dijelovima Europe, gdje su se ordalije u ovom vremenu postupno prestale prakticirati.⁴⁹ Bartlett ispravno navodi da je nemoguće sa sigurnošću reći je li broj slučajeva navedenih za različite godine (1208.-1235.) visok ili nizak, jer ne postoji ništa sa čime bi se to moglo usporediti. Slični zapisi kao Registar uopće ne postoje. Postoje, međutim, slučajni zapisi, kao na primjer oni u engleskim izvorima. Tako, analizirajući *Domesday book* Bartlett ipak vidi temeljnu razliku u činjenici da su se ordalije koristile u Engleskoj u slučajevima imovinskih sporova samo iznimno,⁵⁰ dok je u Ugarskoj to bio uobičajen način rješavanja takvih sporova. Koristeći statističku metodu, Bartlett ukazuje na pad korištenja ovog načina razrješenja sporova u Ugarskoj tijekom 13. stoljeća.⁵¹

Legende i kronike također su značajni izvori za praksu razrješenja sukoba, iako oni većinom sadrže samo podatke o konfliktima vezanim uz vladara te stoga opisuju samo jednu vrstu razrješavanja sporova – vertikalnu. To je i shvatljivo, ako se uzme u obzir njihov cilj, tj. glorifikaciju (svetog) kralja. Druga izvješća u narativnim izvorima, koja spominju horizontalno razrješavanje konflikata, vrlo su ograničenog broja. U ovom radu korištena je kronika Ivana Turóczyja.⁵²

Pri analizi ugarskih zakona korišteno je dvojezično latinsko-englesko izdanje koje je priredila skupina autora pod vodstvom Jánosa M. Baka.⁵³ Za period Arpadovića relevantan je osobito prvi svezak ovog izdanja jer sadrži zakonike i dekrete prvih kraljeva iz kuće Arpadovića. Međutim, ostaje upitno do koje su mjere vladari bili kadri i voljni provoditi primjenu ovih zakona u svakodnevnoj praksi. Nemamo nikakve dokaze o njihovoj stvarnoj upotrebi. Ipak, bar na kraljevskim sudovima oni jesu poznati, što je posvjedočeno time da su se kasniji vladari oslanjali na te zakone. Međutim, zbunjujuće je to što se oni često pozivaju na paragrafe koji se ne nalaze u sačuvanim tekstovima tih zakona. Jedino moguće objašnjenje je da su možda postojale različite verzije tih zakona.

Kao komparativni materijal korišteni su tekstovi *Vinodolskog zakonika* (1288.),⁵⁴ kolekcije danskih jutlandskih zakona (iz 1241.),⁵⁵ proširene verzije *Ruske pravde*,⁵⁶

⁴⁸ Paul R. Hyams, *Trial by Ordeal: The Key to Proof in Early Common Law, On the Laws and Customs of England: Essays in Honor of Samuel E. Thorne*, ur. Morris S. Arnold i dr., Chapel Hill 1981., str. 90-126.

⁴⁹ Brown, *Society and the Supernatural*, str. 324. Citirano u: Bartlett, *Trial by Fire*, str. 63, bilj. 87.

⁵⁰ Bartlett citira Bigelowa. Usp. Melville M. Bigelow, *Placita Anglo-Normannica*, London 1879.

⁵¹ Bartelett, *Trial by Fire*, str. 129.

⁵² Slovačke prijevode priredili su Richard Marsina i Július Sopko (usp. *Legendy stredovekého Slovenska* [Legende srednjovjekovne Slovačke], prir. Richard Marsina, Budmerice 1997.; Július Sopko, *Kroniky stredovekého Slovenska* [Kronike srednjovjekovne Slovačke], Budmerice 1995.).

⁵³ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, sv. 1, The Laws of Hungary Series, sv. 1, The Laws of East Central Europe, prir. János M. Bak – György Bónis – James R. Sweeney, Idyllwild 1999.

⁵⁴ Lujo Margetić, *Vinodolski zakon*, Rijeka 2000.

⁵⁵ Klaus von See, *Das Jiitsche Recht*, Weimar 1960.

⁵⁶ George Vernadsky, *Medieval Russian Laws*, New York 1947., str. 35-56.

srpskog zakonika Stefana Dušana⁵⁷ te ranijih germanskih zakonika, posebice *Lex Baiuvariorum*,⁵⁸ Gundobadovog *Lex Burgundionum*,⁵⁹ Salijskog zakonika i zakonika Ripuarijskih Franaka,⁶⁰ langobardskih zakona⁶¹ te anglo-saksonske zakona Alfreda Velikog.⁶²

Sudsko i izvansudsko razrješenje sukoba

Sudsko rješavanje sporova nije bio jedini, a vjerojatno niti najuobičajeniji način njihova okončavanja. Unatoč činjenici da u slučaju postizanja prijateljske nagodbe nije bilo nužno sročiti pismeni izvještaj o dogovoru, ipak postoje brojni dokazi alternativnog rješavanja sporova, više nego što je to slučaj sa sudskim rješavanjem sukoba.

Trevor Dean smatra da je prijateljska nagodba bila češća nego sudsko rješavanje sporova, zbog toga što su joj stranke u sporu bile više sklone jer taj način bio brži i jeftiniji od sudskih postupaka, postojao je manji rizik od korupcije, a taj način razrješavanja sukoba pružao je jamstvo za višu odštetu i stvarnu pomirbu među strankama.⁶³ U stvari, za razdoblje Arpadovića (1000.-1301.) postoji popriličan nedostatak pouzdanih informacija o sudskoj korupciji te brzini sudskih ili arbitražnih postupaka, a ne postoji niti bilo kakav dokaz koji bi ukazivao na to da bi odšteta koja je dodijeljena kroz arbitražu bila veća od one određene u sudskom postupku. Nema razlike ni u prirodni parničnim procesa. Naposljetku, i imovinski sporovi i činovi nasilja (npr. ubojstvo) razrješavani su i od sudaca i od arbitara i od medijatora, a čak i međusobnim dogovorom samih stranaka bez ikakvih posrednika.

Navodi isprava svjedoče da su stranke primarno tražile prijateljsku nagodbu u sporu, a jedino ako ona nije bila moguća, bilo je nužno razriješiti spor na drugi način – sudskom sankcijom. Međutim, čak je i ta sankcija obično uzimala oblik financijskog gubitka, odnosno novčane odštete oštećenoj stranci,⁶⁴ te je stoga konačni učinak bio isti kao i u slučaju izvansudskih nagodbi.

Problem je, međutim, konceptualna razlika između sudskog načina donošenja odluka s jedne strane te arbitraže i medijacije s druge. G. R. Evans na temelju onodobnih traktata pravi razliku između upotrebe riječi *arbiter* za one suce čije kompetencije nije uspostavljao dogovor stranaka, nego su one proizlazile "iz samog zakona", te s druge strane termina *arbitrator*.⁶⁵ Evans citira iz djela Iohannesa Bassianusa iz kasnog 12. stoljeća, koji je definirao arbitražu kao nešto blisko današnjoj medijaciji

⁵⁷ *Dushan's Code*, prir. Durica Krstić, Beograd 1989.

⁵⁸ Theodore J. Rivers, *Laws of the Alamans and Bavarians*, Philadelphia 1977.

⁵⁹ Katherine Fischer Drew, *The Burgundian Code*, Philadelphia 1949.

⁶⁰ Theodore J. Rivers, *Laws of the Salian and Riparian Franks*, New York 1986.

⁶¹ Katherine Fischer Drew, *The Lombard Laws*, Philadelphia 1973.

⁶² Bill Griffiths, *An Introduction to Early English Law*, Norfolk 1997., str. 43-79.

⁶³ Dean, *Crime in Medieval Europe*, str. 100-101.

⁶⁴ Usp. Gábriš, Mikrosonda do sankčného systému arpadovského súdництва, *passim*.

⁶⁵ Gillian R. Evans, *Law and Theology in the Middle Ages*, London 2002., str. 163-164.

ili mirenju.⁶⁶ Ipak, u češkim zemljama dvije funkcije su često združene kao “arbiter et arbitrator”,⁶⁷ a u Ugarskoj korištenje ove terminologije u dokumentima nije uopće uniformno,⁶⁸ no isprava iz 1266. godine jasno govori o *arbitratores* delegiranim od kralja, nagovještavajući njihove službene sudske ovlasti.⁶⁹ Stoga, smatramo da je razlika između sudskog i izvansudskog razrješavanja sukoba bila poprilično neodređena. Sporovi koji se rješavaju pred arbitrima bili su isti kao i oni rješavani pred sucima. U praksi su prijateljske nagodbe sporova brojčano dominirale. S druge strane, sporovi koje su rješavali suci uglavnom su slučajevi za koje nije bilo prihvatljivo da dođu pred arbitre, bilo zbog toga što su bili usmjereni protiv kralja ili zbog toga što su ugrožavali javni red i imali utjecaj širi od lokalnog. Njihova specifičnost jest također i visoka učestalost smrtnih presuda i nekih difamirajućih presuda, kao na primjer na rezanje kose, koje se izgleda nije primjenjivalo u izvansudskim prijateljskim nagodbama.

a) *Biloti*

Biloti su tretirani u literaturi kao kraljevi suci, a njihovo porijeklo smješta se u vrijeme kralja Ladislava I.⁷⁰ Da je ta ustanova bila široko rasprostranjena može upućivati i činjenica da se pojam *bilota* često spominje u ispravama kao osobno ime. Postoji također i stajalište da bi u 11. stoljeću termin *biloti regales* bili istoznačni terminu *pristaldi*.⁷¹

Općenito, postoji vrlo malo informacija o bilotima, kako o njihovom društvenom statusu, tako i o njihovim odgovornostima. Jedino isprava Đurskog kaptola iz 1235. godine posebno spominje nekog bilota kao suca kraljičinih slugu.⁷² Više uvida u to pitanje dala je isprava kojom je 1206. kralj Andrija II. dao nadbiskupu Ivanu određenu zemlju oslobođenu obveza prema sakupljačima poreza (*tributarii*), županu (*curialis comes*), bilotima i drugim ubiračima nameta.⁷³ Tako se može činiti da biloti predstavljaju jednu od kategorija sakupljača podavanja, pa ako bi ih se i moglo smatrati

⁶⁶ Isto, str. 163.

⁶⁷ Michaela Malaníková, Rozhodčí a smírčí řízení jako součást brněnského městského práva [Arbitraža i pomirenje kao dio gradskog zakona Brna], *Rituál smíření: Konflikt a jeho řešení ve středověku*, ur. Martin Nodl – Martin Wihoda, Brno 2008., str. 218.

⁶⁸ ... *arbitros vel arbitratores, et amiables compositores* ... Isprava je iz 1233. godine (CDAC 6, dok. 341; CDSL 1, dok. 402).

⁶⁹ ... *arbitri deputati per dominum Regem* ... Isprava je iz 1266. godine (CDAC 8, dok. 111).

⁷⁰ Florián Sivák, *Dejiny štátu a práva na území Slovenska do roku 1918*. [Povijest države i prava na području Slovačke do 1918.], Bratislava 1998., str. 32.

⁷¹ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, sv. 1, str. 139.

⁷² *Vestra noverit universitas, quod veniens ad nostram praesentiam Macharias de villa Picud bilotus populorum Regine* ... Isprava je iz 1235. godine (CDAC 2, dok. 9).

⁷³ *Dedimus insuper et forum, tali libertate dotatum, ut neque tributarii, neque curialis Comes, neque biloti, neque alii exactores aliqua illud adire possint occasione, vel aliquam in eo facere exactionem*. Isprava je iz 1206. godine (CDAC 6, dok. 191; CDSL 1, dok. 140). Sakupljači poreza, *exactores*, predstavljaju drugi tip autoriteta koji je mogao biti uključen u individualne sukobe.

sucima, očito su bili skupljači globa. Činjenica da se njihova funkcija mogla shvatiti posebno, kao izvor državnih prihoda, potvrđena je poveljom Bele III. iz 1183., po kojoj kralj Njitranskoj biskupiji daruje trećinu carine koja se skuplja na mostu *Nyárhíd* [Ljetni most] i one koja se skuplja na mostu na putu prema Zoboru, te neka druga podavanja kao i "trgovačke bilote, od kojih je glavni u Njitri".⁷⁴ To ni na koji način ne isključuje mogućnost da su biloti zaista bili suci, odnosno kraljevski suci, koji su djelovali među direktnim kraljevskim službenicima te, moguće, među trgovcima.

b) Suci

U srednjem vijeku jurisdikcija i ovlasti sudaca nisu uvijek bile u potpunosti jasne.⁷⁵ U osnovi mogu se uočiti razlike između kraljevskih sudaca koji su djelovali na kraljevskom dvoru (sam kralj, palatin, vrhovni dvorski sudac, kasnije tavernik i personal) te kraljevskih sudaca koji su djelovali u provinciji. To su ponovno bili palatin koji je vršio svoje sudske ovlasti na palatinskim skupštinama, a možda i biloti, te se čini da je postojao i poseban sudac na dužnosti u 13. stoljeću za kraljevske "dvornike" (do neke mjere privilegirane kraljevske službenike koji su živjeli u provinciji), kao što je zabilježeno u ispravi iz 1272. godine.⁷⁶

Problemi s izvođenjem kraljevske pravde potakli su slobodne stanovnike Zaladske županije da od kralja zatraže dodjeljivanje sudske autonomije njihovim županijskim vlastima. Upravo se taj događaj, to jest kraljev pristanak njihovoj molbi, smatra početnim trenutkom formiranja plemićkih županija s njihovom vlastitom sudskom nadležnošću na županijskoj razini.⁷⁷

Zajedno s raslojavanjem stanovništva na različite društvene staleže i s pojavom sloja zavisnog stanovništva, od 13. stoljeća nadalje pojavljuju se posebni gradski suci za purgare te vlasteoski sudovi za seljake. Kao općenito pravilo, doseljenici (*hospites*, koji osnivaju gradska naselja) i crkvene organizacije bili su izdvojeni iz jurisdikcije kraljevskih i plemićkih županijskih vlasti temeljem posebnih kraljevskih privilegi-

⁷⁴ *Postmodum ego paternae devotionis ac pietatis imitator, paupertati Ecclesiae Nitriensis pie compatiens, tertiam partem eiusdem tributi pontis Narhyd, et pontis qui est versus Zubur, et telonei de Turz annexa est, cum bilotis forensibus, quorum maior est Nitriensis, qui et pro se et pro aliis respondere tenetur, eidem Ecclesiae ex integro concessi ...* Isprava je iz 1183. godine (CDAC 11, dok. 30; CDS1 1, dok. 94).

⁷⁵ Sustav sudstva objašnjen je u: István Stipta, *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918* [Povijest sudstva u Ugarskoj do 1918.], prev. Erik Štenpien, Košice 2004., ili: Jozef Beňa – Tomáš Gábriš, *Dejiny práva na území Slovenska I (do roku 1918)* [Povijest prava u Slovačkoj 1 (do 1918.)], Bratislava 2008., str. 69-70, 74-75.

⁷⁶ *Nos Magister Sixtus Lector Strigoniensis, iudex super terris udvornicorum a domino nostro Stephano Illustri Rege Hungariae per totum Regnum suum pro ipso constitutus.* Isprava je iz 1272. godine (CDAC 8, dok. 273).

⁷⁷ *... propter distantiam iudicandi et multa alia impedimenta; a domino nostro Rege petivimus humiliter et devote, ut nobis daret licentiam iudicandi et faciendi iustitiam plenam ...* Isprava je iz 1232. godine (CDAC 11, dok. 173; Magyar Országos Levéltár [Mađarski državni arhiv] (dalje: MOL), Diplomataikai Fényképgyűjtemény [Diplomatička zbirka fotokopija] (dalje: DF) 283184).

ja.⁷⁸ Na temelju tih posebnih povlastica, crkvenim institucijama trebali su suditi kraljevski suci posebno delegirani za svrhu rješavanja određenog spora.⁷⁹

Kraljevske ovlasti su također uključivale izuzimanje bilo koje parnice iz jurisdikcije mjerodavnog suda, kao što prikazuje isprava iz 1275., kojom Ladislav IV. traži od suca koji je sudio u slučaju zajednice stanovnika neke utvrde da prekine suđenje jer ga zajednica smatra pristranim.⁸⁰ Sličan je također i izvještaj da su stranke dovodile u pitanje rezultate sudskih istraga, odnosno da su dovodili u pitanje stručnost i aktivnosti sudaca, kao što se dogodilo 1299. godine kada su plemići, optuženi od strane sudaca za uništavanje, doveli u pitanje isprave o istrazi (*litterae inquisitoriae*) sudaca, kao i namjere trojice od sudaca.⁸¹

Općenito, isprave većinom izvještavaju o sucima imenovanim *ad hoc*, a ne o sucima s trajnom nadležnošću. Izniman slučaj je izvještaj iz 1234. godine o sucima koje je kralj imenovao "zauvijek".⁸² Kraljice,⁸³ kao i pape u crkvenim poslovima,⁸⁴ mogli su također delegirati suce. Delegirani sudac nije morao uvijek razrješavati sporove osobno, već je mogao dalje delegirati slučaj – kao što se vidi iz isprave ostrogonskog nadbiskupa Vladimira iz 1296., koji je, dok je bio zaposlen s drugim obavezama u korist kralja i kraljevstva, prosljedio spor vezan uz desetinu magistru Emeriku, ostrogonskom arhiđakonu.⁸⁵

⁷⁸ Primjerice, 1290. godine: *Ladizlaus Dei gratia Rex Hungariae fidelibus suis universis Iudicibus in suo Regno pro tempore constitutis, quibus praesentes ostenduntur, salutem et gratiam. Cum Ecclesia Beatae Virginis de Insula a tempore suae fundationis iuxta instituta domini Bele avi nostri, et domini Stephani patris nostri, felicium recordationum quondam illustrium Regum Hungariae, tali gratularetur libertate, quod populos seu iobagiones eiusdem, in quovis Comitatu existentes, super quolibet articulo nullus Iudicum Regni nostri valeat, excepta persona nostra Regia, iudicare, nisi primitus coram suo iudice ordinario conveniantur et evocentur...* (CDAC 9, dok. 376; RRSA II/2-3, dok. 3562).

⁷⁹ *Nullus Banus seu Comes, seu alius iudex infra terminos nostrae potentiae constitutus super populum ipsius Monasterii iudicare, vel in pertinentias eius iurisdictionem audeat exercere, praeter personam Regis, vel cum iudicem, qui ad petitionem Abbatis fuerit iudex constitutus eidem Monasterio delegatus a Rege.* Isprava je iz 1211. godine (CDAC 11, dok. 67; RRSA 1, dok. 258).

⁸⁰ *Unde cum eedem fuerint villae Castri, et propter hoc esse videaris suspectus iudex manifestus, et periculosum sit coram suspecto iudice litigare; mandamus fidelitati tue praecipiendo, quatenus populos predictarum villarum iudicare non presumas.* Isprava je iz 1275. godine (CDAC 9, dok. 77. Potrebno je istaknuti da su je Szentpétery i Borsa datirali na 8. veljače 1275. Usp. RRSA II/2-3, dok. 2592).

⁸¹ *... iidem vero Zoda, Bors et Nicolaus deberent comprobare, ut Magister Leurent, Comes Mathyas et Magister Heym sint falsi iudices, et predictae litterae eorum inquisitoriae similiter falsae et modo prehabito emanatae ...* Isprava je iz 1299. godine (CDAC 5, dok. 154; MOL, DF 259837).

⁸² *Urias Dei grata Abbas Sancti Martini de Monte Pannonie, et Bug et Baya, Iudices perpetuitatum a domino Andrea Rege constituti.* Isprava je iz 1234. godine (CDAC 1, dok. 202; MOL, DF 206940).

⁸³ *... petivisset a domina Regina iudicem sibi dari super causa terrae suae ...* Isprava je iz 1257. godine (CDAC 7, dok. 330; CDSI 2, dok. 582).

⁸⁴ *... iudices fuerimus a domino Papa delegati in causa ...* Isprava je iz 1215. godine (CDAC 1, dok. 69; MOL, DF 206850).

⁸⁵ *In octavis Sancti Regis Stephani, videlicet sexto kalendas Septembris ad procedendum in causa, que vertitur inter discretos viros Prepositum et Capitulum Budensis Ecclesiae tamquam actores ex una parte, et venerabilem patrem Vesprimiensem Episcopum ex altera, non possumus hac vice apud Strigonium personaliter interesse, Regiis et publicis Regni negotiis impediti. Discretionem (igitur) vestre duximus auctoritate praesentium committendum ...* Isprava je iz 1296. godine (CDAC 5, dok. 100).

Upravo kao i stranka ili pristav, sudac se također mogao opravdati za svoj izostanak s ročišta. Primjerice, u povelji pape Grgura IX. iz 1228. stranke su tražile odgodu saslušanja, jer se jedan od trojice sudaca ispričao zbog izostanka s njega.⁸⁶

Glede pravne naobrazbe sudaca, zanimljiv, ali nažalost rijedak spomen konzultacije sudaca s pravnicima, nalazi se u ispravi papinskog subđakona Egidija, kojeg je 1230. papa ovlastio da djeluje kao delegirani sudac u sporu oko desetine između opata Pannonhalme i Vesprimskog kaptola.⁸⁷ Inače, ugarske isprave nikad ne spominju ulogu pravnika, a suci rješavaju slučajeve prema vlastitom poimanju pravde.

Suci, kao i arbitri, djelovali su u Ugarskoj u razdoblju Arpadovića općenito više sociološki i psihološki negoli "pravno". To je bilo u duhu zapadnoeuropskog razlikovanja između sudaca i "donositelja odluka" (*Urteiler, Schöffen*), od kojih su jedino ovi posljednji na njemačkom govornom području zapadne Europe bili poznavaoци zakona.⁸⁸ U Ugarskoj oni se mogu usporediti s novonastalim protonotarskim sucima koji su imali dugogodišnje pravno iskustvo, te također određenu praktičnu pravnu svijest. Izvori iz razdoblja Arpadovića ipak pokazuju da su sporove većinom rješavali suci s *ad hoc* ovlastima, ili suci koji su vršili sudačke dužnosti samo zbog svog visokog društvenog položaja, a bez ikakve pravne naobrazbe i bez primjene pravnog razmišljanja. Ti su suci tako ispunjavali iste funkcije i vjerojatno koristili iste procedure, kao i u slučajevima razrješavanja sporova putem arbitraže. Nasuprot tome, u Francuskoj u razdoblju kasnog 12. stoljeća, arbitri i suci već su definirani kao stručnjaci u praktičnom pravu (*causidici*).⁸⁹

c) Arbitri

Drugi tip suca koji se često koristio prilikom razrješavanja sukoba (svjedočeci prema broju postojećih spomena već u prvim zakonima kraljeva iz dinastije Arpadovića), bio je arbitar (*arbiter*).⁹⁰ U osnovi, arbitar nije svoju jurisdikciju ili ovlasti za razrješavanje sporova između stranaka imao zahvaljujući državi ili vladaru, već samo na temelju suglasnosti i zahtjeva stranaka. Takav slučaj imamo zabilježen u ispravi đurskog biskupa Kuzme, koji "voljom i pristankom stranaka" služi u njihovom spo-

⁸⁶ *Cumque citatae partes comparuerint termino assignato, pars adversa, quod tertius predictorum iudicum absens erat et se per litteras excusabat, usque ad proximo praeteritas octavas Nativitatis Dominicae sibi petiit terminum prorogari ...* Isprava je iz 1228. godine (CDAC 1, dok. 148).

⁸⁷ *Nos igitur de consilio iurisperitorum scilicet: Ubaldi Prepositi Sancti Thome, magistri Helie Prepositi Sancti Laurentii, et Magistri Manasses Archidiacioni de Saxwar, consiliariorum de voluntate utriusque partis ad consilium electorum, statuimus et arbitrando pro bono pacis praecipimus sub poena decentiarum marcarum boni argenti in compromisso statuta, quod ...* Isprava je iz 1230. godine (CDAC 1, dok. 166; CDSI 1, dok. 360).

⁸⁸ Marcel Senn, *Rechtsgeschichte – ein kulturhistorischer Grundriss*, Zürich 2003., str. 14.

⁸⁹ Gérard Veyssiere, *Le Règlement des Conflits d'après le Cartulaire de Trinquetaille, Le règlement des conflits au moyen âge*, str. 208.

⁹⁰ Usp. član 14 prve knjige Zakona kralja Stjepana I. gdje se navodi da od iznosa kompenzacije od 110 *pensae*, 10 treba uplatiti arbitrima i medijatorima.

ru kao arbitar i postiže nagodbu.⁹¹ Dobrovoljna odluka o predaji spora arbitru može se rekonstruirati iz jednog izvora iz čeških zemalja, odnosno pravne knjige Brna. Prema njoj, arbitri su prije proglašenja presude pitali stranke jesu li ih one zaista odabrale za arbitre, potom ih tražile da se rukuju u znak dobre volje i mira te da se ubuduće međusobno odnose kao dobri prijatelji, u što se uključuju i njihovi rođaci. Tek nakon toga arbitri pristupaju samom činu presude.⁹²

Stranke koje su u početku pristale povjeriti svoje sporove arbitrima su bile obvezne poštovati njihovu odluku, kao što je vidljivo u ispravi Đurskog kaptola iz 1258. godine.⁹³ U suprotnom slučaju, stranke su bile podložne globama, često ugovorenima unaprijed.⁹⁴

Društveni status arbitara i njihova imena spominju se samo rijetko.⁹⁵ Postoji zanimljiv podatak iz 1293. o arbitru po imenu Jakov, a bio je bivši sudac. To pokazuje s jedne strane nestalnost sudačke službe, a s druge strane autoritet koji je bivši sudac, barem u ovom slučaju, uživao.⁹⁶

Česti spomeni u ispravama ukazuju i na činjenicu da su stranke u sporovima dovodile svoje vlastite arbitre kako bi došli do nagodbe. Na to upućuje navod iz isprave Pečujskog kaptola, koji spominje jednog arbitra koji predstavlja jednu stranku, te drugog arbitra koji predstavlja drugu stranku.⁹⁷ Oni su trebali pregovarati umjesto stranaka i doći do konačne odluke na temelju kompromisa i dogovora. Dvorski sudac Lovro u svojoj ispravi iz 1262. spominje čak šest arbitara – trojicu od kojih je dovela jedna stranka i trojicu od druge stranke,⁹⁸ ali ista isprava istovremeno propituje i pravilo o podjednakom broju arbitara, kada priznaje da spor mogu razriješiti i samo tri ili četiri arbitra.⁹⁹ Slično, isprava iz 1295. govori o dva ili tri arbitra.¹⁰⁰ U

⁹¹ *Tandem utriusque partis voluntate et assensu inter ipsos nos ut arbiter existens talem fecimus compositionem ...* Isprava je iz razdoblja 1219.-1222. (CDAC 1, dok. 107).

⁹² Malaníkova, *Rozhodčí a smírčí řízení*, str. 222-223.

⁹³ *... partes compromisissent in arbitros, obligando se eorumdem sententiam irrecusabiliter tolerare ...* Isprava je iz 1258. godine (CDAC 2, dok. 212; MOL, DF 207050).

⁹⁴ *... si ad locum arbitrii non accesserit, vel arbitrium non assumpserit, Magistro Aladario solvere tenebitur tres marcas ante litem ...* Isprava je iz 1296. godine (CDAC 10, dok. 148).

⁹⁵ *Comes Dominicus, civis de contrata Latina regalis Civitatis Strigoniensis, Comes Lorandus de Gywa, Magister Mychael Vicecomes Nitriensis, Magister Stephanus filius Texew, Comes Jacobus de Tezer et Comes Benedictus nobilis de Nyir, pro arbitriis per nos rogati ...* Isprava je iz 1272. godine (CDAC 12, dok. 67).

⁹⁶ *... tamen ad ultimum mediantibus probis viris, videlicet ... Herclino Iudice Poseniensi, Jacobo antiquo Iudice arbitrantibus, in talem pacis concordiam devenissent ...* Isprava je iz 1293. godine (CDAC 5, dok. 53; MOL, DF 226858).

⁹⁷ *Et si omnes arbitri interesse non possent, unus ab una parte, et alter ab alia, qui praesentes fuerint, sufficient ad arbitrium faciendum; et si qua partium de arbitrio resiliret, iudicium solvere teneatur.* Ispravi nedostaje datacija (CDAC 10, dok. 293).

⁹⁸ *... submiserunt se arbitrio sex nobilium, videlicet Laurencii Comitii filii Hendrici, Benche filii Benche, et Alexandri filii – vocatorum de parte Petri et fratrum suorum; item Johannis filii Isip, Gregorii filii Gyl, et Gregorii filii Iharos de parte adversa adducendorum ...* Isprava je iz 1262. godine (CDAC 8, dok. 25).

⁹⁹ *... quod si omnes arbitri interesse non possent, arbitrio trium vel quatuor ipsorum causa partium finaliter decideretur... (na ist. mj).*

¹⁰⁰ *... quod si praedicti arbitratores ipsi arbitrio omnes interesse non possent; extunc duo ex eisdem vel tres sufficient arbitrari.* Isprava je iz 1295. godine (CDAC 10, dok. 134).

tim slučajevima, međutim, još uvijek se prihvaća parni broj arbitara (četiri ili dva). Druga isprava naglašava da su oni bili arbitri, a ne medijatori, ističući načelo po kojem stranke moraju poštovati odluku arbitara.¹⁰¹ Dokaz da su u onodobnoj percepciji postojale razlike između različitih tipova sudskih autoriteta koji su djelovali na razrješavanju sporova, posebice između sudaca i arbitara, nalazimo u ispravi palatina Dionizija iz 1273. godine, gdje on izričito naglašava da, na temelju želje stranaka, u tom slučaju djeluje kao sudac, a ne kao arbitar.¹⁰²

Što se stvarnog tijeka arbitražnih procesa tiče, isprave većinom šute te stoga nemamo točan pojam o ovlastima arbitara. Jedinствена referenca na arbitražni proces može se pronaći u ispravi iz 1291. godine, koja spominje pitanja koja su arbitri postavljali jednoj stranci: ispitivali su smatra li ona važećim privilegij o zemlji oko koje se vodio spor.¹⁰³ Unutar istrage, čini se, arbitri su imali ovlasti istraživati dokaze koje su im stranke predložile, a također i pravo procijeniti vrijednost imovine, kao što pokazuje jedna isprava iz 1296. godine.¹⁰⁴ Naposljetku, arbitri se spominju u nekim slučajevima i u vezi s izvršavanjem njihove odluke, kao što je to slučaj u ispravi iz 1272., kada su ostali prisutni na osporavanoj zemlji sve dok kameni graničnik nije bio na njoj podignut.¹⁰⁵ Radi stabilnosti arbitri su mogli insistirati i na zapisivanju odluke.¹⁰⁶

Iznimno, u crkvenim pitanjima, moguće je u izvorima naići na slučaj kada neki arbitar ponovno rješava već razriješeni slučaj. Papinskom legatu Jakovu iz Praeneste, kao što je naglašeno u ispravi iz 1234., stranke u sporu povjerile su da promijeni prethodnu odluku koju je donio magistar Enoh.¹⁰⁷ Inače, odluke arbitara trebale su biti konačne.

¹⁰¹ *Et quicquid iudem arbitri arbitrabuntur inter partes, debent partes tolerare.* Ispravi nedostaje datacija (CDAC 10, dok. 316).

¹⁰² *... non ut iudices, sed ut arbitri de voluntate partis utriusque arbitraremur...* Isprava je iz 1273. godine (CDAC 9, dok. 29).

¹⁰³ *... item Petrus et fratres sui filii Jacobi interrogati per arbitros supradictos, si quid vellent vel haberent dicere adversus hoc privilegium super venditione medietatis terrae Bika confectum ...* Isprava je iz 1291. godine (CDAC 12, dok. 427).

¹⁰⁴ *... totum dampnum memoratum ad quadraginta marcas per eosdem arbitratore numerando computatum ...* Isprava je iz 1296. godine (CDAC 10, dok. 154).

¹⁰⁵ *... praesentibus dictis arbitris, Iudice, Iuratis de contrata Latina Regalis Civitatis Strigoniensis ad finem Villae Sancti Pauli accessimus, de ripa parvi Danubii directe exeundo ad litus ipsius aquae in ipso litore in latere ipsius litoris iuxta unam viam antiquam, quae gregum via dicitur, venientem directe de Villa Sancti Stephani ad parvum Danubium, ereximus iurantes unam terream metam, in cuius medio unum erectum lapidem fecimus imponi; deinde ...* Isprava je iz 1272. godine (CDAC 12, dok. 67).

¹⁰⁶ *... voluerunt dicti arbitri nostri, ut super praedicta concordia et erectionibus metarum ipsis domino Philippo Archiepiscopo et suo Capitulo Strigoniensi in huiusmodi testimonium nostras litteras privilegiales cum nostro pendenti sigillo daremus (na ist. mj.).*

¹⁰⁷ *Hoc scilicet modo, ut secundum formam praedicti arbitrii lati per praefatum magistrum E. in arbitrando procederemus, habentes potestatem illud idem arbitrium mutandi, corrigendi, approbandi, et temperandi, interpretandi et declarandi, addendi, et subtrahendi, vel diminuendi ...* Isprava je iz 1234. godine (CDAC 1, dok. 201).

d) Medijatori

Pozicija i funkcija medijatora jednako je nejasna kao i ona arbitara, te se teško razlikuje od onih sudaca i arbitara. Pojam *mediante* pojavljuje se vrlo često u ispravama, ponekad stvarno u značenju medijacije, kao što je slučaj u ispravi iz 1252., koja navodi da časni ljudi uspijevaju dovesti stranke do mirnog poravnjanja njihovog spora.¹⁰⁸ Često isprave samo bilježe da je slaganje stranaka postignuto preko "arbitara". Dakle, čini se da arbitri također mogu djelovati i kao medijatori,¹⁰⁹ odnosno da je njihova zadaća općenito da osiguraju nagodbu, bez obzira na detalje o razlikama nadležnosti između kategorija sudskih autoriteta koji djeluju na razrješavanju sporova. U skladu s time, spominje se u nekim ispravama da je spor pravomoćno riješen po medijatorima, što bi obično bila nadležnost koja pripada jedino arbitrima.¹¹⁰ Očito, dakle, korištenje tih termina nije slijedilo nikakvo pravilo.

e) Istražitelji

Kada govorimo o arbitraži, također smo spomenuli i ovlaštenje arbitara da istražuju činjenice. Istraživanje se u latinskom jeziku označava terminom *inquisitio*. Termin *inquisitor*, međutim, javlja se u ispravama s raznim značenjima. *Inquisitor* u smislu istražitelja istine samo je još jedna oznaka za suca.¹¹¹ Drugi pak dokumenti povezuju funkciju istražitelja s onom medijatora.¹¹² U ispravi iz 1236., nakon što su istražili činjenice slučaja istražitelji, dosuđuju imovinu zakonitom vlasniku, što znači da su njihove ovlasti bile šire od pukog istraživanja.¹¹³

Izvorno značenje riječi "istražitelj" igra ulogu primjerice u ispravi iz 1214., u kojoj prije nego je bila donesena odluka o nekom sporu opata Pannonhalme o uništavanju imovine, dva istražitelja bila su imenovana kako bi se činjenice slučaja istražile.¹¹⁴

Ponovno, onodobna je terminologija nejasna i ukazuje samo da koncept *inquisitor* nije pojam koji se koristio kako bi se opisalo bilo kakvo trajno tijelo ili službenik. Općenito, funkcije istražitelja bile su obično ujedinjene s funkcijama sudaca ili arbitara, a samo u iznimnim slučajevima to je bila posebna *ad hoc* funkcija.

¹⁰⁸ ... *permittente domino Bela Rege Hungarie et aliis probis viris mediantibus talis facta fuit compositio inter partes* ... Isprava je iz 1252. godine (CDAC 2, dok. 151; CDSL 2, dok. 386, datirana na 18. veljače 1252.).

¹⁰⁹ ... *mediantibus probis arbitratoribus, taliter concordassent* ... Isprava je iz 1270. godine (CDAC 8, dok. 218).

¹¹⁰ *Qui mediatore, videlicet Comes Farcasius, Comes Jacobus et Comes Georgius, sic sententiaverunt, ut* ... Isprava nije datirana (CDAC 1, dok. 48).

¹¹¹ ... *iudex sive inquisitor*. Isprava je iz 1255. godine (CDAC 7, dok. 284).

¹¹² ... *inquisitor veritatis et mediator*. Isprava je iz 1262. godine (CDAC 8, dok. 27).

¹¹³ ... *agnitaque plena veritate terram eandem dicto Comiti Hoholdo, et postea suis successoribus perpetuo ac pacifice possidendam permisimus* ... Isprava je iz 1236. godine (CDAC 7, dok. 15; MOL, Diplomatkai Levéltár [Diplomatički arhiv] (dalje: DL) 209).

¹¹⁴ *Nos vero viam Regiam pre oculis habentes, ut veritas saepius exagitata magis splendescat in lucem, duos scilicet magistrum M. canonicum Baciensem fidelem nobis in pluribus, et B. capellanum C. Prepositi Budensis, viros discretos et providos a conterminalibus vicinis circumiacentibus ad inquirendam omnimodam rei veritatem* ... Isprava je iz 1214. godine (CDAC 1, dok. 66; CDSL 1, dok. 192).

Metode razrješavanja sporova i uloga trećih

a) Sudsko razrješavanje sporova

Što se tiče organizacije i osoblja sudskih razrješavanja sukoba u Ugarskoj Arpadovića, na najvišoj razini sudske funkcije izvršavali su kralj, palatin i dvorski sudac. Palatin je dijelio pravdu i u provinciji, u okviru takozvanih palatinskih skupština, koje su se obično odnosile na dvije ili više županija. U 13. stoljeću još se uvijek javljaju posebni kraljevski suci koji se nazivaju *biloti* (*bilochi*) *regales*, o kojima je već bilo više riječi. Istovremeno, plemićke županije u nastajanju uspostavljale su svoja vlastita sudska tijela – prvo županijske skupštine, a onda i sudske stolove (*sedes iudiciaria*) te plemićke suce (*iudices nobilitum*). S druge strane, doseljenici (*hospites*), temeljem svojih privilegija, bili su podložni svojim sudskim vlastima.

Dakle, u Ugarskoj su za Arpadovića postojale vlasti čija je službena funkcija, delegirana od vladara, bila razrješavanje sporova. Delegiranje je često preuzimalo oblik povremenog *ad hoc* mandata da razriješe točno određeni spor, ili je funkcija suca proizlazila iz visokog administrativnog ili crkvenog položaja. Često su ta dva izvora ovlasti bila nedovoljno jasno razlučena, kao što je vidljivo u ispravi koja ne specificira je li ostrogonski nadbiskup djelovao u nekom slučaju kao nadbiskup ili kao *comes perpetuus* Ostrogona te također je li on bio u ulozi suca ili kao arbitra. Možda je takva dvosmislenost jurisdikcije dovela do kaosa u slučaju iz 1299., kada stranke proglašavaju da su suci u njihovom slučaju “lažni” (tj. nenadležni).¹¹⁵ U tom kontekstu može se istaknuti činjenicu da se “lažni suci” spominju već u zakonima kralja Ladislava (III: 23). To su možda bili tradicionalni “suci” koji su rješavali sporove na način koji se ne razlikuje od arbitraže ili medijacije, dok ih je vladar možda htio zamijeniti službenim sustavom kraljevskih sudaca.

Istraživanjem izvorne građe jasno se vidi da je zadaća suca bila, kao što je to bilo i u slučaju arbitara ili medijatora, samo dopustiti nagodbu između stranaka, a samo kada je to bilo nužno, proglasiti obvezujući pravorijek temeljem svog službenog položaja. Konačna odluka nije se toliko razlikovala od nagodbe koja se postizala od stranaka samostalno ili putem posrednika (arbitra ili medijatora). Suci, isto kao i arbitri, nisu se tijekom rasprave pozivali na pravne standarde (primjerice, zakone prvih kraljeva) i njihove odluke u većini slučajeva obuhvaćaju samo dodjelu financijske kompenzacije u korist jedne od stranaka bez nametanja bilo kakve druge kazne (s rijetkom iznimkom smrtno kazne i iznimno u ranijem periodu prodaje u roblje ili brijanje glave).¹¹⁶ Stoga je u tome zbilja moglo biti zabune i preklapanja ingerencija i terminologije.

¹¹⁵ *Zoda, Bors et Nicolaus deberent comprobare, ut magister Leurente, Comes Mathyas et magister Heym sint falsi iudices, et praedictae litterae eorum inquisitoriae similiter falsae et modo praehabito emanatae ...* Isprava je iz 1299. godine (CDAC 5, dok. 154; MOL, DF 259837).

¹¹⁶ Ferenc Eckhart, *Magyar alkotmány és jogtörténet* [Ugarska ustavna i pravna povijest], reprint, Budapest 2000., str. 154.

Općenito, sudski zapisnici i isprave sa sudskim presudama gdje sudac odlučuje o sporu na osnovi svoje ovlasti, postoje u vrlo malom broju u odnosu na nagodbe do kojih su došle stranke uz pomoć posrednika. To svakako nije uzrokovano potpunom zamjenom sudskog razrješavanja sporova izvansudskom nagodbom – oba oblika egzistiraju usporedno.¹¹⁷ Također nije istina da su sudski zapisnici i presude naknadno uništeni, tijekom narednih stoljeća, više negoli isprave o izvansudskom rješavanju sporova. Glavni razlog tome leži u činjenici da, kako su zapadni autori uočili, vođenje točnih zapisnika sa sudskih postupaka zahtjeva postojanje stabilnog sudskog sustava i drugo, ono zahtjeva posebnu narav tih postupaka, tj. takav proces gdje sudac prekida postupak te se prilikom njegove obnove mora prisjetiti prošlog saslušanja na drugom i svakom sljedećem saslušanju.¹¹⁸ Sačuvana dokumentacija sa srednjovjekovnog zapada pokazuje da suci obično imaju posla s velikim brojem sporova istovremeno, s time da su se kraći i jednostavniji slučajevi rješavali u intervalima između saslušanja u vezi kompleksnijih slučajeva.¹¹⁹ Pritom ipak treba imati u vidu činjenicu da se zapadna historiografija više oslanja na gradske izvore,¹²⁰ a načini rješavanja sporova u gradovima mogli su biti različiti od sustava razrješavanja sporova na izvangradskom području. Je li takav sustav sudskog djelovanja bio prisutan u Ugarskoj ili nije, u ovom trenutku ne može biti utvrđeno. Moguće je da su službeni suci rješavali manje sporova u Ugarskoj, da nisu često odgađali saslušanja, nisu istovremeno radili na velikom broju parnica ili barem nisu imali potrebu uhvatiti tijek prethodnih saslušanja. Iznimke su samo zapisi o imenima svjedoka i svjedočenjima koja su predavana sucu napismeno. Te zapise su obično sastavljali kaptoli, odnosno mjesta javne vjere. Oni su čuvali sve dokumente u svojim arhivima, uključujući i isprave o provođenju sudskih odluka (koje se u tim dokumentima nazivaju *litterae executoriae* – instrumenti provedbe), što nam omogućava makar fragmentarne informacije o sudskoj praksi u Ugarskoj za vrijeme Arpadovića. Bez njih imali bismo još manje informacija o sudskom procesu u Ugarskoj.

Budući da postoji samo mali broj sudskih odluka, moguće je da sama odluka nije bila toliko značajna kao pisani dokaz o izvršenju iste. Razlog zbog kojega su se stvarali dokumenti o izvršenju poprilično je jasan. Kada su stranke išle na sud, teritorijalna blizina mjesta javne vjere i autentičnost njihovih pečata omogućavali su strankama da imaju izdane dokumente o izvršenju, što je imalo narav dokumenta o potvrđi u slučaju da se kasnije ponovno javi spor oko iste stvari. Povrh toga, izvršavanje presuda u imovinskim sporovima često je bilo povezano s nekretninama te je stranka ipak morala doći na spornu nekretninu s predstavnikom mjesta javne vjere

¹¹⁷ Warren Brown, Konfliktaustragung, Schriftlichkeit und persönliche Beziehungen in den karolingischen Formelsammlungen, *Rechtsverständnis und Konfliktbewältigung*, str. 50.

¹¹⁸ Wetzstein, Prozessschriftgut im Mittelalter, str. 23.

¹¹⁹ Marita Blattman, Beobachtungen zum Schrifteinsatz an einem deutschen Niedergericht um 1400: die Ingelheimer Haderbücher, *Als die Welt in die Akten*, str. 75-76.

¹²⁰ Daniel Lord Smail, Aspects of Procedural Documentation in Marseille (14th-15th Centuries), *Als die Welt in die Akten*, str. 139.

kako bi se izvršile radnje vezane uz prijenos zemlje. U nekim slučajevima plaćanje svote novca, dodijeljene od strane suda kao naknadu za postignuti sporazum, također se odvijalo pred mjestom javne vjere koje je u isto vrijeme stvaralo vjerodostojnu pisanu dokumentaciju.¹²¹

b) Izvansudske nagodbe sporova

Korijeni izvansudskog rješavanja sporova nagodbom u Europi nejasni su te vjerojatno potječu iz pred-državnog perioda. Izvansudska nagodba uglavnom dolazi u dva oblika – arbitraži i medijaciji, koji nisu samo sredstva za razrješavanje sporova, već su, prema nekim stajalištima, također i potvrda kolektivnog identiteta i solidarnosti, subsidijarnosti, ovisnosti i autoriteta, te tako imaju širu društvenu dimenziju i značaj.¹²²

Na razini cjelokupne Europe izvansudska nagodba se prvi puta spominje u historiografskim i hagiografskim djelima, u kojima biskupi često djeluju kao arbitri. Srž arbitraže u Ugarskoj može se utvrditi uglavnom iz kratkih dokumenata poznatih pod imenom *litterae compositionales*. Od nekoliko primjera ovih dokumenata može se spomenuti isprava iz 1258.,¹²³ kojom je opat samostana Zselicszentjakab, zajedno s rođacima svjetovnog patrona samostana, tužio opata Pannonhalme zbog neke šume te jedne oranice, koje je ovaj tražio od samostana, i neke druge zemlje koju je zahtijevao od svjetovnih patrona samostana. Stranke su se dogovorile oko arbitara – kanonika Šaula, šopronskog arhiđakona, i magistra Marka – te se složili da će poštovati njihovu odluku.¹²⁴ Temeljem odluke arbitara opat Pannonhalme je konačno dobio šumu i 3/5 zemlje koju je tražio, što ga je zadovoljilo te je odustao od daljnjih sudskih postupaka.¹²⁵ Slično, 1214. godine¹²⁶ u slučaju između opata Pannonhalme i *jobagiones* te vojnika požunskog tvrdog grada (Bratislava) oko neke imovine i razaranja dvaju sela,¹²⁷ službeni suci poslali su dva istražitelja kako bi se raspitali oko pojedinosti ovog slučaja. Ipak, prije nego što je proglašena presuda sudaca, obje stranke su zatražile odobrenje da slučaj prosljede odluci arbitara. Oni su izabrali

¹²¹ Švecová – Gábriš, Riešenie konfliktov v Uhorsku, *passim*.

¹²² Patrick J. Geary, Extra-judicial means of conflict resolution, *La Giustizia nell'alto Medioevo*, str. 594, 601.

¹²³ Isprava je iz 1258. godine (CDAC 2, dok. 212; MOL, DF 207050).

¹²⁴ ... *ex permissione domini Regis ipse partes compromisissent in arbitros, obligando se eorumdem sententiam irrecusabiliter tolerare. Igitur per sententiam dictorum arbitrorum taliter extitit ordinatum ...* (na ist. mj.).

¹²⁵ ... *hiis omnibus idem Favus abbas ad se receptis plenarie contentus, tam ipsum dominum abbatem de Seliz, quam praefatos nobiles, renunciando liti et disceptationi, absolvit ab omni actione et impetitione litis et disceptationis, absolvit ab omni actione et impetitione, quam ratione superscripta moverat contra ipsos, prout partes supradictae, insuper etiam magister Saulus, archidiaconus Supruniensis, et magister Marcus, concaonci nostri, in quorum praesentia et arbitrio processus seu compositio extitit ordinata et decissa, nobis recitarunt viva voce* (na ist. mj.).

¹²⁶ Isprava je iz 1214. godine (CDAC 1, dok. 66; CDS1 1, dok. 192).

¹²⁷ ... *causam, quae vertitur super terra de Sala duarum villarum, Stara scilicet et minoris Odvory et destructione earundem inter abbatem Sancti Martini nomine Uriam ex una parte et iobagiones et civiles Posonienses, maxime quendam nomine Khucar ex altera ...* (na ist. mj.).

čanadskog biskupa, bivšeg palatina Potha i župana Šomođske županije, s obvezom da će se pokoriti njihovoj odluci pod sankcijom od 60 maraka.¹²⁸ Suci su napokon dosudili zemlju, zajedno s pravima na nadoknadu štete u iznosu od 35 maraka opatu, koji je trebao predati dva rala zemlje za *jobagiones* kako bi očuvao mir (*pro bono pacis*). Istovremeno, *jobagiones* i opat postigli su sporazum kojim su se odrekli ta dva rala zemlje, a opat je pristao oprostiti im deset maraka od dosuđenog iznosa za naknadu štete. Dva rala koja su prepustili vrijedila su zapravo pet maraka.¹²⁹

Slučajevi u kojima je spor riješen kroz arbitražu ili pomirbu između stranka čak i nakon što je započeo formalni sudski proces nisu bili neobični. Ugarska sudska praksa dopuštala je strankama da u bilo kojoj fazi rješavanja spora pred sucem pokušaju postići pomirbu. Ponekad se čak i eksplicitno navodi da je nagodba službeno dopuštena od strane suca.¹³⁰ Tako su, na primjer, u slučaju ubojstva iz 1214.,¹³¹ povezanog s uništenjem imovine i razbojništvom, dva suca imenovana od kralja kako bi donijeli odluku o tom slučaju – magistra Salamona i župana Letrusa, kojima su se pridružili i pečujski biskup Kalan te vesprimski biskup Robert jer se dva prethodna suca nisu činili potpuno vjerodostojni strankama (*supradicti iudices eisdem suspecti videbantur*). Četiri suca procijenila su štetu na 350 maraka. Stranke su, odmah potom zatražile od kralja dopuštenje da se vrate u svoju županiju i srede stvari na “prijateljski” način.¹³² Oni su u stvari uspjeli to i učiniti uz intervenciju “dobrih ljudi” (*boni viri eiusdem provinciae*), koji su utvrdili iznos kompenzacije na samo 62 marke. Stranke su se na kraju vratile kralju i tražile njegov pristanak za takvu nagodbu te susljedno dali zapisati tu nagodbu.¹³³ Zaključak dokumenata tako točno piše o *compositio*, što bi trebalo značiti dogovor između stranaka uz pomoć medijatora, prije negoli arbitražu, što samo dokazuje nedostatak jasnoće o raznim oblicima razrješavanja sporova.

U mnogim, pak, drugim slučajevima izvansudskih nagodba, arbitri i medijatori uopće se ne spominju, a stranke u sporu su rješenje postizale ili same ili uz pomoć nekih nespecificiranih čimbenika.¹³⁴

¹²⁸ ... *nostro consensu pro bono pacis D(esiderium), venerabilem episcopum Cenadiensem, Poth quondam palatinum, Alexandrum, comitem Symygiensem, arbitros elegerint, promittentes firmiter sub pena LX marcarum, se ratum habituros omnia, quae essent arbitri, contradictores vero sententiae eorum penam LX marcarum incururos* (na ist. mj.).

¹²⁹ ... *dictam particulam terre, scilicet ad duo aratra tantum terram ad estimationem bonorum virorum ibidem existentium, scilicet valentem V marcas, reddiderunt abbat; abbas vero condescendes eisdem, ex gratia dictis iobagionibus Posoniensibus cum Khucar et civilibus de certa summa XXXV marcarum sibi debita pro particulam dicte terre, scilicet terre ad duo aratra, tantum decem marcas remisit; et sic tota illa terra de Sala adiudicata est ecclesiae Sancti Martini ...* (na ist. mj.).

¹³⁰ ... *eodem iudice permittente ...* Isprava je iz razdoblja 1290.-1301. (CDAC 5, dok. 176).

¹³¹ Isprava je iz 1214. godine (CDAC 6, dok. 224; MOL, DL 99835).

¹³² ... *rogaverunt dictum Regem et iudices, ut remitterent partes a sua persona ad propriam provinciam, cupientes causam magis amicabilem via sopiri, quam iudiciali sententia decidi* (na ist. mj.).

¹³³ *Haec compositio facta est coram praedicto P. de Zundia pristaldo Magistri Salomonis, et coram multis aliis provincie sue iobagionibus. Ego vero Rex A. Hungarie huic compositioni consensum adhibens, ut praedicta compositio firma et rata permaneat, sigilli mei impressione feci roborari* (na ist. mj.).

¹³⁴ Imre Hajnik, *A magyar bíróági szervezet és perjog az Árpád – és vegyeházi királyok alatt* [Sustav ugarskog sudstva i proceduralnog prava pod Arpadovićima i stranim vladarima], Budapest 1899., str. 406.

c) Sudjelovanje trećih pri razrješavanju sporova

Glavna karakteristika razrješavanja sukoba u Ugarskoj u razdoblju Arpadovića, karakteristika koja je zajednička i sudskim i izvansudskim razrješavanjima sporova, jest sudjelovanje treće, u osnovi nepristrane osobe. To sudjelovanje manifestiralo se u najmanju ruku time da su treći zapisivali ishod parničenja za potrebe parničara ili za neku drugu svrhu. Ipak, uloga trećih u prvom se redu izražavala kroz forme medijacije, arbitraže ili službenih sudskih postupaka. Bavili smo se problemom razlikovanja između različitih načina razrješavanja sporova u prethodnim odlomcima, a ovdje samo treba naznačiti da nismo našli neke veće razlike između tih raznih načina, no to može biti uzrokovano samo nepostojanjem detaljnih zapisa o različitim metodama razrješavanja sporova. Međutim, čak i strani autori koji se bave raznim vrstama nagodbi, npr. u Italiji, tvrde da pojmovi arbitar, medijator ili sastavljač nagodbi, kao i procesi koji se s njima povezuju nikad nisu bili jasno razgraničeni, a akumulacija takvih različitih termina pri označavanju iste osobe trebala joj je osigurati što širu jurisdikciju arbitra nekog spora,¹³⁵ a istovremeno se čini da to dopušta zaključak da bi upotreba samo jedne od ovih riječi mogla izazvati ograničavanje uloge trećih samo na određeni aspekt razrješavanja spora. Ipak, treba uzeti u obzir da je to bila upotreba tih pojmova u Italiji, gdje su latinski termini mogli imati različita dodatna značenja u lokalnom jeziku stanovništva. Nadalje, ti nalazi stranih autora temelje se uglavnom na razrješavanju sporova u gradskim uvjetima, a ne u ruralnim područjima, što može voditi do odbacivanja tog argumenta kao moguće usporedbe za situaciju u Ugarskoj. Ipak, korištenje pojmova i fraza (*amicabilis compositor*, *concordiam facere*, i sl.) koje su identične s ugarskim frazama iz istog perioda je upečatljivo.

Temeljem istraživanja talijanskih i zapadnoeuropskih uvjeta, čini se da je odabir trećih od stranaka u procesu samo drugorazredno sredstvo razrješavanja sporova, koje se razvilo iz kolektivnog razrješavanja sporova od strane čitave zajednice. Postojanje takvih metoda razrješavanja sporova može se očekivati i u Ugarskoj, u najmanju ruku u obliku takozvanih palatinskih skupština (masovnih sudova održanih u prisutnosti slobodnog stanovništva pod vodstvom palatina kao vrhovnog suca). Njihovo je djelovanje od 13. stoljeća nadalje bilo dopunjeno samoupravnim županijskim sudovima, prvo u obliku skupova svih plemića županije bez sudjelovanja palatina, a kasnije i u obliku specijaliziranih županijskih sudova sa specijaliziranim sucima. Palatinske skupštine konačno su ukinute Velikim dekretom kralja Matijaša 1485. godine.

Primjer kolektivne, masovne rezolucije spora izvana, doduše iz malo ranijeg razdoblja, donosi nam Chris Wickham: u veljači 761. godine vojvoda od Spoleta Gisulf II. predsjedao je suđenjima u gradu Rieti, u prisutstvu Gunperta, izaslanika langobardskog kralja, ostalih sudaca – biskupa Teuta od Rietija, gastalda Alfrida iz Rieti-

¹³⁵ Sara Menzinger, *Forme di organizzazione giudiziaria delle città comunali italiane na secoli XII e XIII: L'uso dell'arbitrato nie governi consolari e podestarili*, *Praxis der Gerichtbarkeit*, str. 130.

ja, gastalda Eleuterija iz Norcije, Alda *sculdabis*, Martiniana i Hisimunda *sculdabis* i mnogih drugih *adstantes, propter singulorum hominum decidendas intentiones*, tj. kako bi riješio sporove prisutnih.¹³⁶ Do kraja 11. stoljeća, isprave iz Lombardije, Toskane i Venecije uvijek spominju, pri opisima dijeljenja pravde, prisutnost od najmanje 20 ljudi, a vjerojatno i više, uključenih u formulu *alii plures*.

U 12. stoljeću javno provođenje pravde odjednom nestaje iz talijanskih gradova,¹³⁷ a sudska vlast se prenosi na pojedince – suce i arbitre.¹³⁸ Sličan proces može se vjerojatno opaziti i u Ugarskoj. Izuzeci od toga su samo neke zemlje poput Danske i Engleske, gdje je razvoj bio drugačiji te doveo do stvaranja porotnog sustava kao formalizirano kolektivno razrješavanje sporova.¹³⁹ U Danskoj je, pod člankom 52 Jutlandskog zakona iz 13. stoljeća, djelovala porota od dvanaest članova, kojoj je bilo dano po sedam dana da donese odluku o slučaju, a nije smjela odlučivati na brzinu uz upotrebu prisege. Srpski zakonik Stefana Dušana iz 1349. godine na sličan je način povjerio sporove poroti od 24, 12 ili 6 porotnika, kao što je određeno člankom 146.¹⁴⁰

U drugim zemljama, uključujući i Ugarsku, zadaća rješavanja sporova gotovo je uvijek povjeravana pojedincima. Put selekcije trećih (bilo da su to bili arbitri, medijatori ili suci) nije poznat u detalje. Kao što je uočio Franz-Josef Arlinghaus, stranke su se prvo morale dogovoriti kako će njihov spor biti riješen, da li na sudu ili od strane neke nezavisne osobe po njihovom izboru.¹⁴¹ Čak i u slučaju sudskog razrješavanja spora, moglo se dogoditi da je postojalo više nadležnih sudaca – u slučaju Ugarske to je mogao u najmanju ruku biti sukob između lokalnog suca i suca delegiranog *ad hoc* od strane kralja kako bi riješio određeni spor, često na zahtjev stranaka.

Prema Arlinghausu, povjeravanje razrješavanja sukoba trećima igralo je i još uvijek igra, važnu ulogu u izoliranju komunikacije među strankama.¹⁴² Razlog za to bi bile emocije povezane sa stvarnim razlozima i okolnostima sukoba, koje bi mogle onemogućiti provođenje racionalnog dijaloga u svrhu rješavanja spora. Kako bi se eliminirao ovaj rizik, slučaj se trebalo prebaciti na nepristrane osobe, čak i pod prijetnjom globama ako stranke u postupku nisu htjele prepustiti slučaj takvim osobama¹⁴³ ili nisu htjele surađivati s njima.¹⁴⁴ Izolacija sukoba manifestira se u širem kontekstu također i primjerice u jednoj nedatiranoj ispravi, u kojoj je sporna imovina

¹³⁶ Chris Wickham, *Public Court Practice: The Eighth and Twelfth Centuries Compared, Rechtsverständnis und Konfliktbewältigung*, str. 13.

¹³⁷ Isto, str. 19.

¹³⁸ Isto, str. 22-25.

¹³⁹ Isto, str. 17-23.

¹⁴⁰ See, *Das Jütsche Recht*, čl. 52; *Dushan's Code*, čl. 146.

¹⁴¹ Franz-Josef Arlinghaus, *Genossenschaft, Gericht und Kommunikationsstruktur. Zum Zusammenhang von Vergesellschaftung und Kommunikation vor Gericht, Praxis der Gerichtbarkeit*, str. 174.

¹⁴² Isto, str. 179.

¹⁴³ ... *se sub pena quinquaginta marcarum compromisissent in arbitros* ... Isprava je iz 1291. godine (CDAC 12, dok. 427).

¹⁴⁴ ... *si ad locum arbitrii non accesserit, vel arbitrium non assumpserit, Magistro Aladario solvere tenebitur tres marcas ante litem* ... Isprava je iz 1296. godine (CDAC 10, dok. 148).

ostala pod zaštitom Stolnobiogradskog kaptola kako ju nijedna od strana ne bi mogla zauzeti i na taj način poboljšati svoj položaj u sporu.¹⁴⁵ To je stoga bio neki način “pravnog nadzora” nad predmetom spora.

Iz opetovanih zapisa u ugarskim ispravama čini se da su stranke u sporu posebice izolirale svoj sukob tako da su dovodile svoje arbitre, često u parnom broju – od četiri ili dva arbitra. Ovaj fenomen ima smisla ako se shvati da ako stranke ne mogu postići dogovor o jednom nepristranom arbitru, tada je bilo pametnije prepustiti slučaj parnom broju arbitara, od kojih će polovica zastupati i zagovarati interese svake od stranaka. To je u najmanju ruku služilo da se vođenje sukoba prenese s direktno pogođenih stranaka u sporu na izravno nezainteresirane. Takvo delegiranje ipak bi se trebalo razlikovati od van-ugarskog pravnog instituta delegacije spora – *commendatio*, koji u biti predstavlja preteču pravnog zastupništva – njezina bit bila je poglavito preuzimanje sporova klijenta od njegovog patrona.¹⁴⁶

Delegiranje parničnja u ruke trećih u slučaju službenih sudskih procesa moglo je ne biti rezultat dogovora među strankama, jer je u tom načinu razrješavanja sukoba obično samo jedna stranka bila aktivna, odnosno tužitelj, koji je podizao tužbu (koja se ponekad u izvorima navodi kao *litterae protestationales*,¹⁴⁷ ukoliko je imala pisanu formu).

d) Razrješavanje sporova i otkrivanje “istine”

Pronaći istinu jest općenito svrha svakog dokazivanja, uključujući i svjedočenje osoba, dokazivanje putem predočenja dokumentacije ili uviđaj mjesta zločina. Međutim, uzimajući u obzir mogućnost utjecanja na svjedoke te predočenja lažnih dokumenata ili drugih manipulacija, nikad se ne može biti sigurno da će dokazi služiti utvrđivanju prave istine. Iznimka bi mogao biti jedino neki specifičan slučaj ordalija, ukoliko se pretpostavi da su ljudi tog razdoblja vjerovali u natprirodnu Božju intervenciju u ordalije kako bi se otkrila istina. Neki navodi u izvorima ukazuju na to da su ordalije zaista mogle imati takav status među dokaznim sredstvima. Nasuprot tome, drugi primjeri ukazuju da su u nekim slučajevima ordalije više služile kao sredstvo za nametanje pritiska, bilo koristeći vjeru bilo koje od stranaka ili strah od fizičkih posljedica ordalija.

Iz mnogobrojnih izvora koje smo ispitali, čini se da je više negoli traženje prave istine, cilj dokazivanja bilo razrješavanje spora na obostrano zadovoljstvo stranaka u sporu. Stoga se mogu naći brojni primjeri pomirbe, odnosno takvo razrješeno spora.

¹⁴⁵ *Praeterea decrevimus, quod possessiones eedem, quarum nomina in praedictis litteris et privilegio continentur, sub tutela et defensione Albensis Capituli indempniter conserventur usque expeditionem duelli supradicti; nec interim partes se intrmittere poterunt de eisdam. Datum Strigonii in crastino Pentecostes.* Isprava nije datirana (CDAC 10, dok. 327).

¹⁴⁶ Geary, *Extra-judicial means*, str. 589.

¹⁴⁷ *... presentes protestationis litteras a nobis sibi dari postulavit ...* Isprava je iz 1294. godine (CDAC 10, dok. 102).

ra, koje zapravo nije tražilo istinu, nego prije predstavlja odustajanje od te potrage. Tako su sva sredstva dokazivanja od svjedočanstva očevidaca i predočenja isprava do ordalija prisegom, užarenim željezom i dvobojem mogla u onodobnom kontekstu igrati sasvim drugačiju ulogu. Ni dokaz u formi dokumenta nije mogao imati moć nepobitnog dokaza, kao ni svjedočanstvo stranaka ili svjedoka, budući da je nakon iznošenja svih dokaza često slijedila prisega. Takvo relativiziranje racionalnih dokaza i njihovo isključivanje prijelazom u svijet natprirodnog (kroz zahtjev za prisegom) mogla je u nekim specifičnim uvjetima biti namjieran čin koji cilja na napuštanje razine istine i laži te se radije posvećuje rješavanju latentnih problema među strankama. "Dokaz" tako nije služio da bi se otkrila istina, već samo kao sredstvo za pronalazak kompromisa među strankama.

U svjetlu svega navedenog može se također preispitati pitanje teoretske i filozofske prirode procesa "istraživanja istine", odnosno proceduralnog prava razrješavanja sukoba u Ugarskoj Arpadovića. Inicijativa stranaka koje same predstavljaju činjenice slučaja i dokaze ne dopuštaju da se taj proces smatra inkvizicijskim (u kojem sudac istražuje okolnosti, a stranke su pasivne). Međutim, to također nije uvijek ni akuzacijski (gdje je, nasuprot tome, sudac pasivan, a stranke podnose sve dokaze). Mogu se identificirati elementi oba tipa procedure, i samo je o okolnostima ovisilo koja će se koristiti, a obično je korištena njihova kombinacija. Čini se da je jedina stvar koja je stvarno bila suštinski važna bilo razriješiti spor bilo kojim sredstvima, po mogućnosti nagodbom koju bi prihvatile obje stranke u sporu.

Rješavanje spora

a) Arbitražni pravorijek

Baš kao što se može vidjeti u izvorima iz vremena Arpadovića, i zapadni autori zaključuju da u društvima kojima nedostaje jake centralne vlasti postoji sklonost razrješavanju sukoba kroz odabrane posrednike i nepristrane treće osobe, koji pomažu strankama u sporu da postignu kompromis. Slična istraživanja provedena su i za tzv. prvobitna društva koja djeluju na sličnom principu kao onom koji je trebao postojati i bio primjenjivan u srednjovjekovnim europskim zajednicama.¹⁴⁸

Što se tiče preciznog oblika i forme izvansudske nagodbe, unutar medijacije i arbitraže, imovinski sporovi su obično rješavani tako da su nove zemljišne granice predlagane i podizane (*reambulatio*) ili je zemlja dijeljena između stranaka, štete su nadoknađene, zemlja je vraćena prvotnom vlasniku ili je jednostavno cijela zemlja prebačena drugoj stranci.

Slučajevi koji nisu bili imovinske prirode, kao npr. slučajevi nasilnih zločina, također su obično rješavani plaćanjem u gotovini ili dodjeljivanjem zemlje, ili pak nekom drugom materijalnom kompenzacijom. U slučaju agresije posebno je nagla-

¹⁴⁸ Usp. Braun – Herberichs, *Gewalt im Mittelalter*, str. 28.

šeno da je nagodbeno plaćanje zamijenilo krvnu osvetu (*vendetta*). Taj element je bio točno naznačen i u proširenoj verziji *Ruske pravde* u članku 2.

Odluka o novčanoj nadoknadi u većini je sporova donesena unutar izvansudske procedure te s pristankom obiju stranaka, odnosno na njihovo obostrano zadovoljstvo. Takva nagodba je u germanskim zajednicama poznata kao *convenientiae*, ugovorna nagodba među strankama. Pomirba je tako korištena u uobičajenim suđenjima, kao i u političkim sporovima, odnosno u onima između članova kraljevske dinastije.¹⁴⁹ U tom slučaju nagodba se sastojala djelomično od takozvanog *homagium* – akta priznanja u kojem vazal klečeći stavlja svoje ruke u ruke svog gospodara koji sjedi. Taj akt može biti popraćen poljupcem ruke. Prisega na sveti objekt (relikviju) te moguće vazalski poljubac na usta (*osculum*) mogli su slijediti.¹⁵⁰

U Ugarskoj je pojam *homagium* poprimio drugačije značenje, ono globe i novčane naknade za ubojstvo u slučaju nasilnog spora, a ne samo unutar veze između gospodara i njegovog vazala. To pak ne isključuje zajednički temelj ovih dviju instituta. *Homagium* može naime biti shvaćen kao formalno podčinjavanje vlasti druge osobe – u slučaju Ugarske, vjerojatno vlasti žrtve (preživjelih), moguće uz jedan čin pokajanja prema rođacima žrtve tražeći njihov oprost i dajući svečanu prisegu u kojoj se prekršitelj obvezuje izvršiti uvjete postavljene od strane žrtve i njegovih rođaka.¹⁵¹

Ugarske kronike ili isprave jedva da pružaju neku sliku o pomirbi, a za *homagium* govore jedino o novčanoj kompenzaciji.

Jedini ugarski izvor koji nam oslikava primjer rituala pomirbe je kronika Ivana Turóczyja, koja, iako je puno mlađa od razdoblja Arpadovića, daje primjer pomirbe u slučaju sporova gdje vladar djeluje kao jedna od stranaka, kada daje pomilovanje za ubojstvo svog rođaka. To ipak nije standardni slučaj za *homagium* u bilo kojem od njegovih značenja. U tom slučaju kralj Ladislav V. oslobađa kneza Ladislava Hunyadija krivnje za smrt kneza Ulrika II. Celjskog: "Tada je kralj Ladislav, okružen s obje strane barunima Kraljevstva, odriješio klečećeg kneza Ladislava krivnje te mu oprostio krivnju koju je počinio ubojstvom, kao što smo rekli, njegova rođaka, kneza Ulrika. Kako knez Ladislav ne bi imao dvojbe da kralj neće tražiti osvetu za smrt svog rođaka, kralj je prihvatio oba kneza, Ladislava i Matijaša, nakon iskrenog zavjeta pred Svetim tijelom Kristovim, kao svoju braću te obećao i zakleo se da nikad u budućnosti neće tražiti osvetu protiv tih knezova. U znak da ih prihvaća kao braću,

¹⁴⁹ Sastav pravila borbi za prijestolje analizirao je Dušan Zupka. Usp. Dušan Zupka, Rituály zmierenia v zápasoch o uhorský trón v druhej polovici 11. storočia [Pomirbeni rituali u borbama za ugarsko prijestolje u drugoj polovici 11. stoljeća], *Rituál smíření*, str. 57-70.

¹⁵⁰ Robert Antonín, Lenní institut a jeho funkce při smíření v diplomacii Václava II [Leno i njegova funkcija pri pomirbi u diplomaciji Vaclava II.], *Rituál smíření*, str. 213.

¹⁵¹ *Homagium* ima ovo značenje u rječniku srednjovjekovnog latinskog (*Slovník středověké latiny v českých zemích*, sv. 14, Prague 1992., str. 1002). Citirano prema: Jan Hrdina, Smírčí poutě v českých a moravských městech pozdního středověku [Obavezno hodočašće u českim i moravskim gradovima u kasnom srednjem vijeku], *Rituál smíření*, str. 208-209.

predložio je da obojici kneževa da skinu žalobnu odoru koju su nosili za uspomenu na smrt svog oca te im dao da nose njegovu purpurnu svilenu halju".¹⁵²

Iz isprava razdoblja nastajanja ugarskog plemstva, 13. stoljeća, postoje neki primjeri za pomirbu i *homagium*, ali samo u obliku novčane naknade. Tako je primjerice u slučaju iz 1281., kada je Albej ubio Germana, isti poslije arbitraže *virorum proborum* bio obavezan platiti Germanovim sinovima iznos od devet srebrnih maraka. No, kako nije imao dovoljno novca, platio je samo 3,5 maraka u gotovini, dok je ostatak podmiren u zemlji.¹⁵³ Slično, 1268., nenamjerno ubojstvo riješeno je plaćanjem 16 maraka.¹⁵⁴ Ubojstvo Neugera, člana kraljeve pratnje, od strane nećaka spiškog prepošta Jakova, bilo je riješeno u osamdesetim godinama 13. stoljeća plaćanjem 24 grla stoke.¹⁵⁵ Nekakva vjerska pokora ne spominje se, pak, ni u jednom od ovih slučajeva.

Jedan od rijetkih primjera izričitog traženja oprosta u ispravama je onaj otmice, nakon koje su uslijedila daljnja nasilja, a koji je riješen 1285. plaćanjem 200 maraka,¹⁵⁶ te posljedično i zatvaranjem u samostanu za 73 dana, nakon čega se prekršitelj obvezao javno pokajati za svoja djela. U tom zanimljivom slučaju arbitraže prekršitelj Kemen trebao je biti kažnjen na taj način zbog otmice Jakovljevih slugu i krađe nekoliko grla stoke. Nadalje, u slučaju kad bi bio osuđen na temelju prisege šezdesetorice plemića za ubijanje seljaka i uništavanje tri Jakovljeva sela, morao bi platiti dodatnu naknadu štete.¹⁵⁷ Plaćanje novčane kompenzacije podijeljeno je na rate od po 50, 25, 25, 50 te 50 maraka uz dodatak četiri konja vrijednih 12 maraka kao određeni oblik kamate. Jedan od arbitara, Mihovil iz obitelji Budmerskih, ponudio je garanciju za plaćanje.

Češki izvori pružaju sličan primjer pomirbe između prekršitelja i žrtvinih rođaka u ugovoru iz 1312., koji je trebao dokrajčiti krvnu osvetu između Nikole iz Potnštejna i rođaka praškog građanina Peregrina Puša. Dogovor je zaključen između Agneze, udovice Peregrina Puša, *et sorores ac filios sororum earundem et omnes*

¹⁵² Sopko, *Kroniky stredovekého Slovenska*, str. 205.

¹⁵³ Isprava je iz 1281. godine (CDAC 9, dok. 231; MOL, DF 281795).

¹⁵⁴ ... exhibuerunt nobis litteras Stephani, curialis comitis Thriciensis, ordine iudiciario confectas super morte Laurencii, quem dicebant per Blasium casualiter fuisse interfectum; continentes, quod Blasius parti adverse pro morte Laurencii nominati, et pro quadam particulam terre circa rivulum Zuhuice vocatum existente, quam terram Herk cum cognatis suis ex collatione Regia dicebat possedisse, pro qua etiam terra diutius fuerat inter partes praefatas litigatum, solveret sedecim marcas, partim in condigna estimatione, et partim in denariis, sicut per viros idoneos inter ipsos fuerat arbitratum ... Isprava je iz 1268. godine (CDAC 8, dok. 147).

¹⁵⁵ Martin Homza, Počiatky kresťanstva na Spiši [Počeci kršćanstva u Spišu], *Historia Scepusii*, sv. 1, Bratislava – Kraków 2009., str. 250.

¹⁵⁶ Isprava je iz 1285. godine (CDAC 9, dok. 310).

¹⁵⁷ Praeterea si idem Jacobus in sabbato proximo post diem Cinerum hoc in anno (cum) sexaginta hominibus nobilibus prestiterit sacramentum coram nobis super eo, quod idem Kemen supra tres villas eiusdem Jacobi Nogkemed, (Kys)kemed et Julia vocatas die fori, quod quidem forum in praedicta villa Kemed celebratur, irruendo destruxerint easdem, in qua quidem destructione in praedicta villa Julia sex Gallici iobagiones eiusdem Jacobi sint interfecti, quorum homicidia sunt computata ad sexaginta (octo) marcas, et predictarum villarum dampnum ad triginta duas marcas; extunc idem comes Kemen ipsas centum marcas persolvere tenebitur predicto Jacobo in terminis tunc per nos assignandis (na ist. mj.).

affines, consanguineos et amicos eius, i, s druge strane, Nikole iz Potnštejna, njegove braće, rođaka i prijatelja. Arbitri su odlučili da stranke moraju prekinuti sva neprijateljstva među sobom, nakon što su svojom prisegom jedanaestorica čeških velikaša garantirala za Nikolu i njegove rođake. U slučaju ako bi Nikola iz Potnštejna prekršio dogovor, druga strana se mogla braniti na koji god način želi. Pravorijek arbitara je također utvrđivao više uvjeta koje je Nikola morao izvršiti: morao je osigurati da se svakodnevno služe mise u crkvi Naše Gospe pred Tynom za spas duše ubijenog Peregrina te platiti 10 maraka srebrnih denara praškom samostanu Male braće sv. Jakova. Morao je također osigurati bratimstvo u 30 samostana i u svakom od tih platiti tisuću misa. Nakon puštanja iz zatvora, morao je izvršiti hodočašće u Rim, kao i ostali koji su s njime bili zatvoreni. Izvedeno hodočašće moralo je biti potvrđeno pisanim dokazom. Nikola je također trebao položiti prisegu da će pustiti četiri osobe koje su pripadale drugoj stranci i koji su bili držani kao zarobljenici Křeslava od Žampacha. Uz to, Nikola je morao ponizno hodati u pratnji 100 osoba od samostana sv. Klementa do kuće udovice Agneze. Arbitri su također utvrdili iznos kompenzacije za ubojstvo od 1,500 maraka, koji se moraju platiti unutar dogovorenih uplata udovici i rođacima. Naposljetku, Nikola također mora platiti nadoknadu svih šteta uzrokovanih praškim stanovnicima, što on prihvaća i jamči svojim posjedima.¹⁵⁸

Gledajući rezultat rješenja tog spora, čini se da i on potvrđuje kako je uglavnom cilj unutar razrješavanja sukoba bilo postići pomirbu stranaka i obnovu mira i reda, a ne apsolutna kazna ili likvidacija jedne od strana.¹⁵⁹ Čak i u germanskom konceptu pravde primarni cilj je bilo ispravljanje prekršaja. Stoga je, primjerice, nordijski vikinški zakon izbjegavao smrtnu kaznu zbog toga što je smrt prekršitelja bila previše slab pravni lijek za kršenja prava. Prekršitelj je svojim zlodjelom griješio u prvom redu protiv zajednice i njezina mira, a ne protiv samog morala,¹⁶⁰ te je stoga kompenzacija morala biti usmjerena prema zajednici, odnosno prema povrijeđenoj osobi. Nagodba usmjerena prema zajednici ili određenoj osobi je dakle bila česta u Ugarskoj kao i drugim europskim zemljama putem deklaracije prijateljstva, jednakosti i mira¹⁶¹ te određenih rituala (uspostavljanje pobratimstva, gozbi u gostionici, i slično).¹⁶²

Samo rijetko, posebno u slučajevima crkvenih organizacija, rješavanje spora je preuzelo sofisticiraniju formu pisanog dogovora. Tako se na primjer u ispravi iz 1210. godine četiri članka spominju kao rezultati pregovora.¹⁶³ Također je moguće

¹⁵⁸ Dalibor Janiš, Smlouva o hlavu [Ugovor za čitav život], *Rituál smíření*, str. 180-182.

¹⁵⁹ Algazi, *Herrengewalt und Gewalt der Herren im Späten Mittelalter*, str. 160. Autor koristi kao argument manjak središnjeg autoriteta i nužnost kompromisa.

¹⁶⁰ Lenka Doová – Vladimír P. Polách, Vikingové: verše, vendeta, wergeld [Vikinzi: stihovi, *vendetta*, *wergeld*], *Rituál smíření*, str. 22.

¹⁶¹ ... *sed petitione plurimorum nobilium dictus M. in piscatura fratribus quartam partem concederet; et a nobis in pace abierunt* ... Isprava je iz 1231. godine (CDAC 1, dok. 168; MOL, DF 292910). Slično: ... *multis rationibus et multa instantia insistente, ut pacem et concordiam huiusmodi faceremus* ... Isprava je iz 1263. godine (CDAC 3, dok. 27; RRSA 1, dok. 1346; iz 3. kolovoza 1263.).

¹⁶² Kannowski, *Bürgerkämpfe und Friedebriefe*, str. 148-157.

¹⁶³ ... *sub quator articulis totam suae dissensionis materiam concluderunt* ... Isprava je iz 1210. godine (CDAC 1, dok. 59; MOL, DF 206834).

da su pred crkvenim sudovima primijenjivana različita pravila za razrješavanje sukoba. Kao što je pokazala Claudia Zey, pred papinskim legatom nagodba je obično bila prihvaćena samo ako nije bilo drugih dokaza, osim iskaza svjedoka ili kada su obje stranke imale jednake pisane dokaze. Ako je samo jedna stranka imala relevantne dokaze, spor je obično dosuđen u korist te stranke, bez nagodbe. Legat je u tim slučajevima donosio autoritativnu odluku s pozicije suca.¹⁶⁴

Značenje nastojanja da se postigne dogovor i nagodba između stranaka može se sagledati kroz rizik koji se mogao javiti ako nisu bili u mogućnosti postići nagodbu međusobnim dogovorom te su slučaj predali sucu, jer je onda sudska, ili bilo koja druga autoritativna, odluka s nesigurnim ishodom obično vodila k tome da je jedna od strana pretrpjela kaznu. To je stoga bilo manje poželjno od dogovora sa suprotnom strankom pod motom *bolje je dijeliti nego sve izgubiti*. To je rekao već biskup Abon iz Metza u jednom imovinskom sporu iz 647. godine: “Quia melius est aliquid cum alio compartire quam solus nihil habere”.¹⁶⁵ Nadalje, i ne najmanje važno, predaja slučaja sucu donosila je također obvezu snošenja sudskih troškova, što je značilo bogaćenje sudaca i vladara.¹⁶⁶ To je vjerojatno razlog zašto *Lex Visigothorum* (II, 2, 10) izričito odbija nagodbe te ih penalizira – zato što oni uzrokuju manjak prihoda za vladara.¹⁶⁷ U Ugarskoj, situacija je, pak, sasvim suprotna jer su nagodbe izvan suda preferirane.

b) Sudske presude

Razrješavanje spora pred sudovima imalo je mnoge karakteristike slične prijateljskim izvansudskim nagodbama, ali moglo je također voditi k drugim konačnim rješenjima osim plaćanja odštete. Suci su uglavnom određivali i druge vrste kazni od onih koje su davali arbitri u izvansudskim postupcima.

Što se tiče načina na koje je slučaj mogao biti konačno riješen od strane suca, Ákos Timon je već u ranom 20. stoljeću pokušao kategorizirati kazne korištene u feudalnoj Ugarskoj te je razlikovao sljedeće sudske kazne: 1) smrtnu kaznu, 2) tjelesnu kaznu, bilo u obliku sakaćenja ili primijenjenu na koži i kosi, 3) lišavanje slobode u smislu ropstva, zatvaranja ili istjerivanja iz zajednice, i 4) novčane kazne, bilo kao odštete (*die compositionale Vermögensstrafen*) ili globe (koje nisu plaćane žrtvi niti njenim rođacima, već sucu), otkupljivanje tjelesne kazne (*die Straflösungssummen*) te konačno zapljenu dobara (u potpunosti ili samo djelomično).¹⁶⁸

¹⁶⁴ Claudia Zey, Gleiches Recht für alle? Konfliktlösung und Rechtssprechung durch päpstliche Legaten im 11. und 12. Jahrhundert, *Rechtsverständnis und Konfliktbewältigung*, str. 108-109.

¹⁶⁵ Geary, Extra-judicial means, str. 591.

¹⁶⁶ Isto, str. 591, 605.

¹⁶⁷ Isto, str. 575, 581.

¹⁶⁸ Ákos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, Berlin 1904., str. 429-440.

Još jedan poznati mađarski pravni povjesničar, Ferenc Eckhart, u svom klasičnom djelu razlikuje: 1) smrtnu kaznu, 2) kazne sakaćenja, 3) lišavanje slobode, 4) novčane kazne, i 5) ponižavajuće kazne.¹⁶⁹

Jasno je da su se definiciji tih kategorija autori većinom oslanjali na zakonske knjige iz vremena Arpadovića. To posljedično znači da ako se shema primjenjuje u stvarnim situacijama, koje su donekle reflektirane u sačuvanim ispravama iz razdoblja Arpadovića u Ugarskoj, javlja se veliki broj netočnosti i nedostataka u ovim kategorizacijama. Naime, nisu sve kazne bile zaista i primjenjivane u praksi. S druge strane, u zakonima i ispravama moguće je naići na tipove kazni koje ni Timon ni Eckhart nisu uključili u svoje kategorije. Posebice se to odnosi na oduzimanje službe, privilegija ili plemićkog statusa.

Iz raznih tipova sankcija, koje su korištene u praksi, prema sačuvanim izvorima iz razdoblja Arpadovića najčešće su se koristile novčane kazne. Ako netko uspoređuje taj sustav s praksom sankcija nametnutih u izvansudskom procesu razrješavanja sukoba, onda se općenito može reći da nema nekih većih razlika između odluka sudaca, medijatora i arbitara, odnosno, između sudskih i izvansudskih rješavanja sporova, jer su ustvari sporovi obično rješavani u okvirima novčane kompenzacije.

Iznos kompenzacije je uvijek bio jedinstven, nije slijedio ikakav model, nasuprot pravilima postavljenim u zakonima prvih kraljeva, koji su koristili numeričke modele, koje je analizirao Bálint Hóman početkom 20. stoljeća.¹⁷⁰ Ako se, pak, pokuša kvantificirati iznos stvarno plaćene kompenzacije da bi se našlo neko opće pravilo, sačuvane isprave i Velikovaradinski registar obično bilježe dodjelu kompenzacije u iznosu jedne trećine ili jedne četvrtine od procijenjene i zatražene štete.

Zaključna razmatranja

Uz sudsko razrješenje sporova, stranke su imale mogućnost birati između arbitraže ili medijacije. Povelje pokazuju da je većina koristila prijateljsko razrješavanje sporova, čije su vođenje povjerovali svojim vlastitim arbitrima. Ti su onda pregovarali umjesto stranaka kako bi postigli konačnu odluku. Zanimljivo je da je broj arbitara bio paran, što ukazuje da je proces razrješavanja sporova zahtijevao određeni konsenzus između arbitara, a ne jednostavnu prevagu pristaša jedne od stranaka.

Međutim, pravo mjesto i uloga arbitara, kao i medijatora, ostaje za sada zavijena u misteriju, jer su izvori koji o njima govore nejasni i proturječni. Problem je također i njihovo razlikovanje od sudaca. Pravilo je da su se sporovi rješavali (bez obzira na to je li putem nagodbe ili sudske sankcije) većinom kroz novčane isplate, a samo u

¹⁶⁹ Eckhart, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, str. 154.

¹⁷⁰ Bálint Hóman, *Magyar Pénztörténet* [Ugarska povijest novca], Budapest 1916., str. 157-158. Autor je definirao sustav sankcija na temelju brojeva 5, 10, 50, 100 s dodatkom kao sudačkom naknadom, što je dovelo do brojeva 6, 12, 55 i 110.

iznimnim okolnostima smrtnom kaznom ili kroz rezanje kose ili lišavanje slobode. Druge kazne, osim onih novčanih, izricali su jedino suci.

Usprkos tome, sve institucije, bez obzira na njihove ovlasti i imena, bile su usmjerene samo na jedan cilj – postizanje nagodbe. Nagoviješteni krajnji cilj svih posredničkih tijela – cilj razrješenja spora i pomirbe između stranaka – reflektira se i na filozofsko pitanje potrage za istinom u sudskom procesu, odnosno u procesu razrješavanja sporova. Povijesni izvori nude brojne primjere pomirbe, odnosno takve nagodbe koja u biti ne prihvaća načelo materijalne istine (stvarne istine) niti one formalne (istine u obliku koji je dokaziv dokaznim sredstvima), već radije predstavlja odustajanje od istine.

Sredstva koja mi danas podrazumijevamo kao dokaze u sadašnjem kontekstu mogli su tako u tom kontekstu igrati potpuno drugačiju ulogu i važnost. Čak i dokaz u obliku pisanih dokumenata nije uglavnom smatran apsolutnim dokazom te im je stoga, baš kao i svjedočenju stranaka ili svjedoka, morala slijediti prisega. Primjerice, prema članku 44 hrvatskog Vinodolskog zakonika čak ni knjigovodstvena knjiga nije bila smatrana dovoljnim dokazom bez da su svjedoci na nju položili prisegu. Relativizacija dokaza i njihova izolacija prebacivanjem u svijet natprirodnoga, vodila je stranke da napuste razinu istine i laži, te da radije razriješe latentna pitanja među sobom postizanjem nagodbe.

Istovremeno, može se zaključiti da nagodba odražava opću prirodu razrješavanja sporova u srednjovjekovnoj Ugarskoj. Cilj nije bilo kažnjavanje kako bi se zaštitilo društvo, nego postizanje pomirenja između prekršitelja i žrtve, odnosno parničara. Kršenje reda nije se prvenstveno u ovom razdoblju gledalo kao prekršaj protiv države, nego više kao prekršaj protiv određene osobe i zajednice.

(S engleskog prevela Kosana Jovanović)

Tomáš Gábriš

The Judicial and Extra-Judicial Practice of Conflict Resolution in Thirteenth-Century Hungary

Summary

The judicial settlement of disputes was not the only, and probably also not the most common, way of solving disputes in Árpáadian Hungary. Despite the fact that in the cases of amicable settlement no written report on settlement was necessarily drawn up, still there is plenty of evidence of alternative means of dispute resolution, more than of judicial conflict resolution. The problem is, however, the conceptual distinction between judicial decision-making on the one hand and arbitration and mediation on the other. The distinction between judicial and extra-judicial dispute resolution is very vague. Disputes decided before arbitrators were essentially the same as those solved by judges. On the other hand, judges also decided cases that would probably not be eligible to end up before an arbitrator, either because they were directed against the king, or because they harmed the public order, or because they had an impact that was wider than local. Otherwise, research into primary sources makes it clear that the task of judges was, as in the case of an arbitrator or mediator, only to allow for a settlement between the parties, and only where necessary to impose a binding decision by virtue of their official competence. The final decision did not differ much from the settlement reached by the parties on their own or through an intermediary (arbitrator or mediator). Judges, just like arbitrators, invoked no legal standards (such as the laws of the first kings of Hungary) in the proceedings, and their decisions in most cases involved only granting financial compensation in favour of one of the parties, without imposing any other punishment. Their only particularity is the rarely reported use of power to impose death sentences, enslavement and some publicly humiliating sentences, such as the cutting of the hair, which seem not to be applicable within the framework of an amicable out-of-court settlement. The principal feature of conflict resolution in Árpáadian Hungary, a feature that was common both to judicial and extra-judicial dispute resolution, was thus the participation of a third, essentially unbiased person.

From the many sources that we examined, it appears that the aim of the dispute resolution in this period was, more than finding the real truth, to settle the case to the mutual satisfaction of the litigants. Therefore, in many proceedings, the search for truth might be given up for the sake of reconciliation. Thus the means of evidence could in the contemporary context play a completely different role. Neither the evidence in the form of written documents nor the testimony of parties or witnesses could have had the power of absolute evidence, since all the evidence was often followed by an oath or other type of ordeal. Such a relativisation of rational evidence and its isolation by a transfer into the world of the supernatural could under some specific circumstances be an intentional act aiming to leave the notions of truth and lies behind, and rather to resolve the latent issue between the parties. The “evidence” thus did not serve to reveal the truth, but rather served only as a means of establishing a compromise between the litigants with the aim of reconciliation of the parties and restoration of peace and justice, rather than mere punishment of a disputing party.

Key words: conflict resolution, judge, arbitration, mediation, evidence, ordeal